

HUNYADI JÁNOS ELSŐ TÖRÖK HADJÁRATAI.

(1441—1444.)

1. Bevezetés.

Nándorfejevárv az 1426-i tatab szerződés révén került ismét magyar kézbe. E szerződésben Magyarország kötelességének ismerte el, a mit állami létének épsége amúgy is megkívánt, hogy t. i. a védelmi vonalat a török ellen a magyar határokon túl, Szerbiába tolja előre; *Lázárevics István* a szerb deszpota pedig viszonzásul s a védekezés támaszpontjául visszaadta Magyarországnak Nándorfejevárt.

Ez a vár azután a törökkel vívott harcok középpontja lett. A falai körül lezajlott harcokat egész Európa oszthatatlan figyelve kísérte végig és a magyarok megfeszített erővel védték Magyarország kulcsát, Nyugat keleti bástyájának e kapuját, mint akkor nevezték: az *«antemurale totius Christianitatis»*-t. Itt fogták fel az életerős ozmán hatalom első és legsúlyosabb csapásait, csaknem egy századig itt törtek meg a török terjeszkedés hullámai.¹ A későbbi fejlemények bebizonyították, mennyire igaza volt I. Ulászlónak, ki Nándorfejevárvban látta Magyarország sértetlenségének, épségének biztosítékát.²

Fontosságának tudata birta rá I. Ulászlót, hogy ennek s vele egész Alsómagyarországnak őrzését *Hunyadi János*ra bizza. Ezzel veszi kezdetét Hunyadi fényes hadvezéri pályája, melyet a diadalok egész koszorúja övez. Az első súlyos csapásokat

¹ *Thallóczy-Áltásy*: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Bevezetés XXX. stb. 1.

² U. o. 136. l. I. Ulászló levele Szomolnokbánya városához.

épen akkor mérte Hunyadi a törökre, mikor a pártviszályoktól meggyengült, katonailag szervezetlen ország szinte tétlenül nézte az ifjú erejében virágzó török birodalom terjeszkedését. Tapasztaltsága, nyílt elméje, éles megfigyelőtehetsége és személyes vitézsége alkalmassá tették a nagy élet-halálharcz vezetésére,¹ nagy tekintélye, szervező ereje s terjedelmes birtokai pedig a szükséges eszközök megszerzésében segítettek.

2. A nándorfejérvári győzelem 1441-ben.

1440-ben a szultán kénytelen volt ugyan szégyenszemre elvonulni Nándorfejérvár falai alól, de azért a török beütések nem szüneteltek. Kisebb-nagyobb csapatokba verődve, rablás és pusztítás közt özönlöttek el a török hordák a Dráva—Száva közét, sőt a Tiszaig is elkalandoztak. Már nevük is messze vidékeket rettegéssel töltött el és sok helyen már azt hitték, csak a végleges megszállás van hátra.² A gyakori betörések miatt alig maradt meg e vidéken a lakosság egyharmada.³ Ugyanekkor pedig a belső zavarok lekötötték a nemzet erejét, megakadályozták az erőteljesebb védelmi intézkedéseket. Egyedül Hunyadi fáradozott minden erejével, hogy a török pusztításnak gátat vessen. Mindinkább visszavonult a pártküzdelmektől. Méltó teret talált képességei kifejtésére a déli határon. Már mint szörényi bán öcsésével együtt elismerésre méltóan harczolt a török ellen,⁴ mint nándorfejérvári kapitány pedig gyakran rajtütött a pusztító pogány csapatokon, sőt — Ulászló szavai szerint — nem egyszer még saját barlangjukban is felkereste a sárkányokat.

¹ *Fraukói V.*: Hunyadi Mátyás kir. (Bpest, 1890) 9. l.

² *V. László* 1453-i adománylevelei Hunyadi (*Teleki*: Hunyadiak kora X. k. 358. l.) és Ujlaki részére (*Katona*: Hist. Critic.: XIII. k. 145. l.). Részletesen szól a pusztításokról. I. Ulászló 1441 decz. 27-én a lengyelekhez írt levelében (*Mon. med. avi hist. Pol. illustr. II. k. 128. l.*) és *Chalcondylas* (*Hist. de orig. ac reb. gentis Turc. l. X., Bekker-nél: Corp. Script. Byz. 257. l.*).

³ *Bunyitay V.*: A váradi püsp. tört. (N.-várad, 1883,) I. k. 264. l.

⁴ *Teleki i. m. X. 358. l.* Hogy előbb nem szerepelt Hunyadi önállóan a törökök ellen, bebizonyította *Oszwald A.*: Hunyadi ifjúsága, (Bpest 1916, 69. stb. l.).

Bolgárorszáig is elszárguldozott vitézeivel¹ és mindig győztesen tért vissza Nándorfejevárra.²

Egy ilyen alkalommal aratott győzelmet a vitéz és tapasztalt szendrői basán, *Izsák*on.

A szendrői basa feladata volt, hogy figyelemmel kísérje a nándorfejevári kapitányt. Ezért *Izsák* többször megjelent a vár előtt, sőt nem egyszer kísérletet tett a vár meglepésére, elfoglalására is.³ A harc tehát a nándorfejeváriak és a szendrőiek között gyakori volt. *Hunyadi* e győzelme is *Izsák*on tulajdonképpen e csaknem mindennapos összecsapások egyik, mondjuk: legkiemelkedőbb mozzanata volt,⁴ minden különösebb cél, maradandóbb eredmény nélkül.

E harc legmegbízhatóbb leírását I. Ulászló 1441 október 8-án kelt adománylevelében olvashatjuk.⁵

E szerint *Hunyadi* a fejevári őrség egy részével⁶ a nyár vége felé⁷ török földre tört s már három napig haladt előre Szerbiában, mindenfelé pusztítva s felgyújtva a török helységeket, mikor végre nagy zsákmánnyal megrakodva visszafelé vette útját. A törökök cselvetéssel igyekeztek kelepczébe csalni a magyar sereget s lesbeálltak az úton. A cselszövény azonban nem kerülte ki *Hunyadi* figyelmét. Még idején hadirendbe állította seregét s kész volt felvenni a harcot. A török sereget maga *Izsák* szendrői basa vezette. Az összecsapásnál a törökök áttörték ugyan az első magyar sorokat, de végre is a magyarok visszavetették, megfutamították őket. Sokáig tartott az üldözés, még sok török életével lakolt a cselvetésért. *Hunyadi* foglyok-

¹ *Teleki* X. 90. l. Ulászló adománylevele 1440 aug. 9-én.

² Thuróczy krónik. 36. fej.

³ Már pl. 1432-ben Thallóczy Franko Keve vm. nemességét Nándorfejevár alá rendeli, mert híre jött, hogy Izsák ostromra készül (*Thal.-Áld.* i. m. 91. l.).

⁴ Thuróczy is az egészet csak az őrség kicsapásának tartja.

⁵ Thal.-Áld. 140. l.

⁶ Közte voltak Ujlaki emberei is (1453-i adom. lev. *Katona* XIII. 145. l.).

⁷ Ulászló idézett levele nem említi ugyan kifejezetten, de okt. 8-án kelt s kevéssel előbbre mutat.

kal és dús zsákmánnyal megrakodva tért vissza Nándorfejevárra.¹

Részletesebben, de ettől eltérően írja le a harcztot *Bonfini*² s mivel megbízhatósága az említett oklevél mellett kevésbé jöhet számításba, elbeszélését nem használhatjuk fel a leírás kiegészítésére. Ő is említi ugyan a magyarok első csatasorának megbontását, de szerinte *Hunyadi* Ujlakival³ Nándorfejevár és Szendrő között táborozott, mikor megjelent *Izsák* basa s a harcban gyalogosokat és nehézfegyverzetű lovasokat is szerepeltet. a mi még a valószínűséget is teljesen nélkülözi. *Hunyadi* olyan portyázó útra, mint a milyenek folyamán e csata történt, nehézfegyverzetű lovasokat, különösen pedig gyalogosokat bizonyára nem vitt.

A csata színhelye valahol Nándorfejevár közelében lehetett; közelebről nem ismeretes.⁴

A diadal eredménye inkább csak az erkölcsi hatásban nyilatkozott meg, mint maga Ulászló is mondja 1443-iki oklevelében. Nyílt sikon elért győzelem az olyannyira félelmetes, szinte megverhetetlennek tartott török sereg felett nagyban emelte a magyarok bátorságát és önbizalmát.⁵ A törökökben félelmet keltett, a mieinkben pedig az újjáébredő lelkesedés lángját szította.⁶

¹ *Kupelwieser* (Die Kämpfe Ungarn mit den Osmanen, Wien, 1895, 61. l.) az egész eseményt úgy írja le, hogy Hunyadi kicsapott a pusztító törökre (v. ö. Thuróczyt), elvette zsákmányukat s három napig üldözte őket Szendrőig s mikor innen visszafelé tartott, akkor érte Izsák támadása.

² *Bonfini*: Dec. III. lib. IV.

³ V. László 1453-iki oklevele (*Katona* XIII. 145. old.) arra enged következtetni, hogy Ujlaki nem volt jelen a harcznál.

⁴ I. Ulászló 1441-iki oklevele nem említi a helyet, egy 1443-iki oklevele szerint (*Thal.-Áld.* 141. l.): «apud Nandoralbam,» V. Lászlónál (*Teleki* X. 358. l.): «prope castrum Nandoralbense» stb. hasonlók. — *Teleki* (I. 257. l.) és *R. Horváth J.* (Magy. hadi krón. I. k. 253. l.) Császárhalmakörnyékére teszik a csata helyét, a mi csak későbbi következtetés.

⁵ *Huber A.*: Die Kriege zwischen Ungarn und den Türken 1440—1443. (Arch. f. öster. Gesch. 68. k. 169. l.)

⁶ Ulászló 1443. ápr. 17-én kelt okl. (*Thal.-Áld.*: 141. l.)

3. Mezid bég hadjárata.

A nándorfejevári diadalt külön *Hunyadi* győzelmei között csak hazai forrásaink említik. Sokkal nagyobb hírű volt s jelentőségében, eredményében is kiemelkedőbb a *Mezid* bégén aratott győzelem.

A szultán ugyanis *Mezid* béget mintegy 16,000 főnyi¹ jól felfegyverzett² sereg élén portyázni³ küldte Erdélybe. *Mezid* bég⁴ hadban járatos, tapasztalt és vitéz ember volt,⁵ ki már jóval azelőtt is kitüntette magát.⁶ Útja Oláhországon át vezetett⁷ s — *Thuróczy* szerint — jövetele oly gyors és meglepetésszerű volt, hogy a magyarokat teljesen készületlenül érte, habár már jóval előbbtől (1433) Fogarastól egész Hátszegig szervezett határőröket és megfigyelőket tartottak, kiket még török földre is előreküldtek, hogy a török készülődést idejében

¹ Ulászló i. okl. — Bonfini csupán az elesettek számát 20,000-re teszi s ilyen alapon *Horváth M.* (M.-ország tört. II. 550. l.), *Kupetwieser* (i. m. 62. l.) s még sokan mások *Mezid* seregét 80,000 főre becsülik.

² *Thuróczy* (37. fej.): «armorum munimine non modico suffultus» — *Miskolczi* szerint (Hunyadi hadj., Hadtört. Közl. 1913, 547. l.) *Mezid* serege nem a török birodalmi sereg volt, hanem portyázásra összegyűjtött rablóhad. *Miskolczi* Ragusa értesítését 1441-ben (*Gelcich-Thallóczy*: Ragusa és M.-ország összekött. okl.-tára, Bpest, 1887, 438. l.) nagy török hadikészülődésekről, túlzásnak tartja. A sereg aránylagos kicsisége s az 1486-i névtelen török író megerősítik *Miskolczi* felfogását.

³ Az 1486-i névtelen török író (*Thúry*: Török tört. írók I. 18. l.).

⁴ *Hammer* (Gesch. d. osm. Reiches I. 450.) a szultán főlovászmesterének tartja; ezt fogadja el *Teleki* (I. 284. l.) és *Kupetwieser* (i. h.) is. *Jorga* szerint (Gesch. d. osm. Reiches I. 425. l.) viddini kormányzó volt.

⁵ *Thuróczy* i. h. — A török írók szokása szerint Szádüddin az egész vereséget *Mezid* bég hibájának tartja s Mezidet elővigyázatlan, ki-csapongó embernek írja le (*Vömbéri Á.*: Hunyadi J. hat legn. csatája — Szádüddinből ford. M. Tört. Tár XI. k. 200. l.).

⁶ *Hammer* (i. m. 450. l.), *Kupetwieser* (i. m. 62. l.).

⁷ *Thuróczy* és *Bonfini*. — Szádüddin (i. h.) az egész hadjáratot Oláhországba teszi, míg *Chalcocondylas* (i. m. 253. l.) nem is szól Oláhországról. *Kupetwieser* szerint Nicopolisnál kelt át a Dunán s az Olt völgyében igyekezett Erdély felé; *Kövöry* (Erdély tört. II. 61. l.) szerint Vas-kapun át jött.

jelentsek.¹ A török sereg gyors előrehaladása is igazolja, hogy csak kisebb, portyázó lovasseregről lehet szó.

A török sereg jöveteléről maga *Hunyadi* sem értesült kellő időben. Csak néhány nappal előbb ért Erdélybe s Gyulafejérvárott tehetetlenül kellett hallania a pusztítások hírét. Megfelelő számú sereget gyűjtenie a rögtöni támadásra lehetetlen volt. Valósággal beteg lett tehetetlenségének tudatában. De mikor már a pusztító had oly közel járt, hogy a felgyújtott falvak füstje Gyulafejérvárra is odalátszott, *Hunyadi* nem tartóztathatta többé magát; a szánalmas pusztulás látása gyors cselekvésre ösztönözte. Csekélyszámú sereggel *Mezid* ellen indult. Vele tartott régi jóbarátja, a nagytekintélyű, de kissé heves és türelmetlen gyulafejérvári püspök, *Lépes György* is.²

A szemük elé táruló megrendítő látvány miatt nem tudták fékezni lelkiük indulatát, elővigyázatlanul haladtak előre és így a törökök cselvetése kikerülte figyelmüket. Mikor a *marosszentimrei* mezőre értek, a törökök mindenünnen előtörttek s meglepték a gyanutlanul haladó magyar sereget. Eredményes ellenállásról szó sem lehetett. Mindenki igyekezett menekülni, a merre látott.³ *Hunyadi* még csak kivágta magát, de a püspök menekülés közben át akarván ugratni az Ompoly-patakon, leesett lováról s a nyomában járó ellenség lefejezte.⁴ Kökereszt jelöli ezt a helyet, melyet ma is Lépes-kereszt néven ismernek.⁵

¹ Zsigmond kir. levele Beszterczéhez és Kolozsvárhoz (*Jakab*: Oklevéltár Kolozsm. tört.-hez, I. k. 169. l.). A kémekről *Chmel*: Materialien zur öst. Gesch. I. k. 114. l.

² *Thuróczy* 37. fej.

³ *Thuróczy* és *Bonfini*. Hogy az egész vereség az elővigyázatlan-ságból származott, bizonyítja Ulászló 1443. okl.-e (*Thal.-Áld.* 141. l.). — *Teleki* (I. 285. stb. l.) szerint Lépes püspök rávette Hunyadit, hogy a török elővédet megtámadják, ez visszavonult a fősereghez, mely az üldöző magyarokat körülfogta. Úgyanígy *Fraknoi* (Hunyadiak és Jagellók kora 26. l.); *Horváth M.* (M.-orsz. tört. II. 550.) szerint Hunyadi visszavonult a fősereg elől, csak Lépes püspök vágatott tovább a futó török után.

⁴ *Thuróczy* és *Bonfini*. — *Pray* (Hierarchia II. 868. l.) elesét a a vaskapui ütközetre teszi.

⁵ *Veszely K.*: Hol verte meg Hunyadi 1442-ben Mezid béget (Századok. 1879. Függelék 127. l.), *Pör A.*: Hunyadi J. élete 56. l., *Kupelwieser* i. m. 62. l.

A püspökehez hasonló sors érte a sereg nagy részét, csak kevesen tudtak *Hunyadival* Gyulaféjérvára menekülni.¹

Ekkor tünt ki igazán *Hunyadi* lelki nagysága, mely annyiszor megmentette a válságos körülmények között. Lelki erejét a csapás nem bénította meg, nem csüggedt el.² Fegyverbe szólította a környék egész fegyverfogható lakosságát s rövidesen a pusztítva és rabolva tovavonuló³ török sereg után indult.

Mikor *Mezid* a magyar sereg közeledését meghallotta, elbizakodottan felelte: «Hadd jöjjön, hogy még nagyobb nyereségünk legyen, mint előbb.»⁴ Egyenesen *Hunyadit* akarta élve vagy halva kézrekeríteni. Leírta katonái előtt *Hunyadi* alakját, fegyverzetét, lovának színét és serege színe-javának egyetlen feladatul *Hunyadi* elfogását tüzte ki.

Hunyadi János azonban okult a szentimrei csatavesztésen. Kémek útján tájékozódást szerzett az ellenség terveiről s így értesült róla, hogy mi készül ellene a török táborban. Volt egy derék familiárisa, a vitéz *Simon*, a Kemény nemzetségből,⁵

¹ *Temesváry J.*: Hol verte meg Hunyadi J. 1442-ben Mezid béget? (Alsófehérvm.-i tört. stb. társ. I. évk. 1888. 52. l.) czimű értekezésében tagadja, hogy Hunyadi itt tényleg vereség érte. — *Kuppelwieser* (i. m. 59. l.) és *Fraknoi* (Hunyadi Mátyás kir. 8. l.) szerint e csatában esett el Hunyadi Jánosnak hasonló nevű öccse is. Azonban a gyulaféjérvári székesegyházban levő sírköve nem lehet irányító, egyrészt mivel a felirat vége olvashatatlan, az évszámából csak MCCCCXX... látszik, másrészt pedig mivel jóval későbbi eredetű, a mi kitűnik onnan, hogy már mint «frater gubernatoris» szerepel. Azt még tudjuk róla, hogy 1439-ben bátyjával együtt szörényi bán lett (*Karácsonyi J.*: Mátyás kir. emlékkönyvben 16. l.); *Fraknoi* (i. h. szerint már 1438-ban) s hogy 1440-ben még életben volt (*Fejér*: Codex diplom. XI. 495. l.), de 1442 jan. 3-án hadvezérünk már mint «felicis memorie»-ről emlékezik meg (Orsz. Levéltár Dl. 26393), tehát már előbb elhalt, még pedig «in actu rei publicae in partibus Transilvanis» (*Fejér*: Genus, incunabula et virtus J. Corvini de Hunyad 48. l.).

² *Teleki* X. 361. l.

³ *Thuróczy* i. h.

⁴ *Thuróczy* i. h. Ugyancsak az ő elbeszéléséből merítjük a következőket is. Bonfini *Thuróczyt* követi.

⁵ *Thuróczy*nál: «ex generatione nobilium de Kamonya», *Bonfini*nél: «e Kemia nobilitate». Hunyadi oklevélben is említést tesz Keményről, mint familiárisáról: «nobilis Symon de Kamonya» (Orsz. Levéltár Dl. 37600, 1441 máj. 14-ről).

ki alakra, termetre megegyezett vele. Ezzel fegyvert s lovat cserélt és védelmére egy csapat kipróbált lovast rendelt. Így felkészülve, a szentimrei csata után öt nappal,¹ *Thuróczy* szavai szerint, mint a sebes szélvész csapott az ellenségre. Már az első roham zavart idézett elő a török seregben. Makacs küzdelem keletkezett. A törökök vezérük parancsa szerint a Hunyadnak tartott *Kemény Simonra* vetették magukat, kit a tülerő végre is csapatával együtt felkoncizolt. *Kemény* nem adta olcsón életét, mint hős halt meg elszánt és véres küzdelem után.²

Míg a törökök nagy áldozatok árán szétszórták *Kemény* csapatát, azalatt más részeken is végső erőmegfeszítéssel folyt a harc. *Hunyadi* szép szóval, jó példával buzdította övéit.³ Nagy segítséget nyújtottak *Hunyadnak* a Szentimrénél török fogságba esett magyarok is. Ezek, mialatt a törökök egész erejüket harcra vetették, inkább a halált, mint a török fogság keserűségét választván, kiszabadították magukat s hátbatámadták az ellenséget. A török harczrendek ezáltal két tűz közé fogva, csakhamar bomladozni kezdtek s az ingadozás általános futássá fajult. A magyarok teljes erővel a menekülők után vetették magukat. Maga *Mezil* is reményvesztve futásban igyekezett menekvést találni, de az üldözők utólérték s fiával együtt lefejezték.⁴

A török seregnek csak kis része tudott elmenekülni; a többi vagy elesett vagy fogságba került. Az elesettek számát pontosan nem ismerjük, de semmi esetre sem állhat meg az a *Bonfini* állításán alapuló felfogás, mely 20,000 török halotról szól,⁵

¹ I. Ulászló 1443-i oklevele (*Thal.-Átd.* 141. l.): «quinto die novo proelio victus victorem evincens . . . ultionem revexit».

² Sírja a Kemény-család gáldi kastélyának kapujánál van. *Teleki* I. 290. l. szerint.

³ *Teleki* I. 288., *Horváth M.* II. 551., *Salamon F.*: M.-ország a török hód. korában 27. l. s még mások szerint míg a török *Keménnyel* küzdött, Hunyadi lovasságával oldalt fogta őket s az ágyúk is nagy kárt tettek a törökök soraiban. Minderről az egykorúak mit sem tudnak.

⁴ Az 1453-i okl. (*Teleki* X. 359), *Thuróczy* és *Bonfini*, *Dlugoss* és *Callimachus* is említik, hogy a magyarok két győzelmet arattak a törökön s két vezérüket megölték.

⁵ Bonfinit követi *Teleki* (I. 289.), *Hammer* (I. 451.), *Szalay* (M.-orsz.

még kevésbé a keleten élő minoritáknak az eseményekkel egykorú, de azoktól távol élő generálisának adata, mely már 36,000 török elestéről tudósít,¹ mert hiszen — mint említettük, — *Mezid* egész serege nem haladta túl a 16,000 főt. Közelebb áll a valósághoz *Bartossek*, a ki szerint husvét körül az erdélyi határ közelében lefolyt harcban 15,000 török holtteste fedte a csatateret.²

A kiszabadult magyar foglyok öröme határtalan volt. *Hunyadi*-val együtt adtak hálát a seregek Urának, kinek dicsőségére a nagy hadvezér halából több helyen templomot emelt. A győzelem emlékét örökítik meg a szentimrei, orbói³ s az akkor még színmagyar Tövisen épített templomok, melyek közül ez utóbbi a XV. századból reánk maradt műemlékeknek egyik leg szebb remeke. Ennek északi oldalán egyidejűleg kolostort is építtetett a szentferenczrendűek számára, mely később a pálosoké lett.⁴

A zsákmányból megkapták a maguk részét a harc győztes résztvevői is, kik között *Hunyadi* külön is kiemelte s kedvezményekkel jutalmazta a székelyeket.⁵

A király és az ország nagy örömmel vették a győzelem hírért, mely csakhamar túlszárnyalta az ország határait s messze földön tisztelettel, elismeréssel adóztak a nagy hősnek.⁶

Az egykorú adatok hiányossága s egymástól elütő tudósításai következtében több eltérő felfogás alakult ki a hadjárat eseményeinek körülményeit illetőleg.

tört. III. 43.), *Horváth M.* (i. h.), *Fraknoi* (Hunyadiak és Jagellók 26. l.) stb. *Kupelwieser* szerint (i. m. 64. l.) 3000 magyar és 30,000 török esett el.

¹ *Kropf L.*: Jehan de Wavrin krónikájából. (Századok. 1894, 677. l.)

² *Dobner I.* 206. l. Nem egyetlen eset, hogy az eseményektől távolabb élő írók az egész sereg számát, a melyet vereség ért, az elesettekre vonatkoztatják.

³ A szentimrei templomot később a protestánsok foglalták le, az orbóinak pedig ma már csak romjai láthatók (*Veszely*, Századok. 1879, Függ. 129. l.).

⁴ *Orbán Balázs*: Tövis és környéke (Századok. 1886. 313. l.).

⁵ *Veszely* i. értekezésében 134. l.-on ismertetett oklevél.

⁶ *Bonfini* terjedelmes mese keretében beszéli el *Mezid* fejének és a zsákmánynak átadását a királynak.

Az idő tekintetében az eltérést V. László 1453-ban kelt s *Hunyadit*, besztercei gróffá kinevező oklevelének¹ s *Thuróczy* krónikájának idevonatkozó részlete okozták. Az előbbi a nándorfejérvári győzelem elbeszélése után így vezeti be *Mezid* hadjáratát: «paucis post diebus alter Turcorum exercitus» stb. és utána *Thuróczy*: «non multo dierum intervallo». Ezen az alapon több történetíró² a *Mezúdel* lefolyt csatákat még a nándorfejérvári győzelem évére, 1441-re teszi, más íróknál pedig az időpont közelebbi megjelölésénél találunk eltérést.

V. László említett oklevelével és *Thuróczyval* szemben *Bonfini*, ki egyébként az események leírását legnagyobbbrészt *Thuróczyból* merítette s ennek elbeszélését sokszor csak kibővíti, a nándorfejérvári győzelem és *Mezid* hadjárata közé néhány hónapot sző: «pauci menses intercesserant». Megerősíti *Bonfini* állítását *Lépes Györgynek*, a *Marosszentimrénél* elesett erdélyi püspöknek siremléke is, melynek felirata szerint a püspök 1442 márczius 18-án esett el.³ Ugyancsak erre a keletre mutat a keleten élő minoriták generálisának levele *Saint Jehan de Ihrem* perjeléhez is.⁴ A levél 1443 február 3-án kelt *Konstantinápolyban*. E szerint a törökök 1442-ben nagybőjt idején nagy sereget küldtek Magyarországra, de visszatértük közben a magyarok megtámadták és megverték őket. Mintegy 36,000 török lelte halálát e csatában. «Történt pedig ez nagybőjt V. vasárnapján», a mi 1442-ben márczius 18-ra esett. Hasonlóképen 1442 márcziusára teszik a csatát a szerb annalesek is⁵ s ez időre utal még *Ragusa* 1441-iki levele, mely a magyarokat a török készülődésekről tudósítja.⁶

¹ *Teleki* X. 359. l.

² *Zinkeisen* (Gesch. d. osm. Reiches I. 599.), *Pray* (Annales II. 353.), *Szilágyi* (Erdélyorsz. tört. I. 133. l.).

³ «Georgii corpus et ossa præsulis Transsylvani, Lepes cognominati... Turcorum gladio... Zent Imreh... statur... in campo... truncatur die bis nono Martii anno Domini millesimo CCCXXL secundo» (*Katona* XIII. 216. l.).

⁴ *Kropf*: *Wavrin* krón. (Századok, 1894, 677. l.).

⁵ *Mijatovics Csedomil*: *Gyurat Brankovics*, 330. l., *Ključ-Szamota*: *Bosznia* tört. 300. l.

⁶ *Gelc-Thal*: *M.-orsz. és Ragusa* stb. 438. l.; v. ö. még *Bartossek*-nek előbb említett hírének egy husvét körül lefolyt harczról.

A második csata idejére vonatkozólag azt mondja *Ulászló* említett 1443-iki oklevele, hogy az első csata után «quinto die novo proelio victus victorem evincens gloriosam dono Domini ultionem revexit». Csekély eltéréssel ugyanezt állítják a szerb annalesek is, melyek *Mezid* elestének napjául márczius 25-ikét tartják.¹

Az első csata helyéül *Thuróczy*, *Bonfini* és *Lépes György* síriratának egyöntetű állítása alapján *Marosszentimrét* kell tartanunk. A második csata helyét illetőleg két vélemény uralkodik. Az egyik ismét *Marosszentimrénél*, a másik *Nagyszeben* közelében keresi a harcz színhelyét. Az első véleményt pártoló okokat összeállította *Veszely Károly*,² de történetíróink túlnyomó része az *utóbbi felfogás mellett áll, melynek legnagyobb szószólója Temesváry János*.³

Veszely állításával szemben bizonyos, hogy *Thuróczy* és *Bonfini* alapján «Erdélyben bármely más hely inkább, csak éppen *Marosszentimre* nem lehet a harcz színtere».⁴ «Hostem sequebatur» mondja *Thuróczy*, tehát a török *Szentimréről* tovább vonult, *Bonfini* pedig egyenesen Erdély határának közelében jelöli meg az ütközet helyét: «antequam provinciae fines attingat». Másrészt *Thuróczy* és *Bonfini* szerint részt vettek a harczban azok a magyar foglyok is, kik «*Szentimrénél* estek fogóságba»,⁵ már pedig nemcsak felesleges, hanem egyenesen értelmetlen lenne e kifejezés, ha a második harcz is *Szentimrénél* lett volna. Egyébként *Thuróczy* és *Bonfini* helymegállapítása,

¹ *Mijatovics* i. m. 331. l.; *Jirecek C.*: *Gesch. der Bulg.* 363. l. Ezt fogadják el *Huber* (i. értek. *Archiv. f. ö. Gesch.* 68. k. 172. l.), *Kupelwieser* (63. l.) és *R. Horváth J.* (*Magy. hadi krón.* I. 254.) is. *Veszely* szerint (Száz. 1879, 129. l.) két hét telt el a két csata közt.

² *Veszely K.*: Száz. 1879. Függ. 126–135. l.

³ Az alsófehérvm.-i tört. stb. társ. I. évk. (1888 Kolozsvár.)

⁴ U. o. 52. l.

⁵ *Bonfini* idevonatkozó szavait: «qui ad Emerici villam capti fuere» néhányan (*Veszely* 132. l., *Huber* 171. l.) tévesen úgy értelmezik, mintha *Mezid* a második harcz alatt foglyait *Szentimrénél* őriztette volna, pedig csak egy kevésbé klasszikus kifejezéssel van dolgunk. Világosabban megtaláljuk e hely magyarázatát *Bonfini* forrásánál, *Thuróczynál*: «quos ad villam S. Emerici illis obtenta victoria dederat».

ha többet nem is, annyit kifejez, hogy a második harc nem *Szentimrénél* történt. «In quodam vico partium prædictarum» (sc. Transsilvaniarum) jelöli meg *Thuróczy* a második csata színhelyét. Ugyanezt fejezi ki *Bonfini*. Míg tehát az első csata helyét névszerint megmondják, a másodikét csak általánosságban említik, a mit bizonyára nem tettek volna, ha tudomásuk szerint a két harc színhelye azonos volna.

Az «in quodam vico» nem vonatkozhat tehát *Szentimrére*, de *Nagyszebenre* sem alkalmazhatjuk,¹ habár e mellett szól egy görög író, *Chalcocondylas* is, a ki még *Mezid* halálát is egyenesen *Szeben* ostromához fűzi.

Chalcocondylas elbeszélését röviden a következőkben foglalhatjuk össze: *Mezid* átkelvén a Dunán, nagy hadsereggel Erdélybe tört² s ennek fővárosát, *Szebent* (τὸ Σιβίνιον) ostrom alá fogta. Egy ágyúgolyó azonban megölte, mire serege visszavonult, de az erdélyiek eléjük kerültek s leverték őket.

Hogy *Mezid* nem *Szeben* ostroma közben, hanem seregének veresége után üldözés közben esett el, hazai forrásaink egyöntetű tanubizonyossága miatt még azok is elismerik, a kik egyébként *Mezid* leverését *Chalcocondylas* alapján *Szeben* ostromával kapcsolatosan *Szeben* mellett keresik.³

Chalcocondylas távol az eseményektől, csak hallomás útján értesülhetett a hadjárat lefolyásáról és pedig — mint az egész

¹ *Veszely* 132. l. — *Temesváry* (Az alsófehérvm. tört. társ. I. évk. 55. l.) említi, hogy a «vicus» szó a középkori latinságban erődöt is jelentett, a mi nálunk teljesen szokatlan lett volna, sőt még ha igazat adnánk *Temesváry*nak, ezt akkor sem alkalmazhatnánk *Nagyszebenre*, mert «vicus» szó csak kisebb megerősített helyet jelölhetett s *Thuróczy* nem mondaná: «in vico», hanem «apud vicum».

² *Chalcocondylas* i. m. 253. l.: διαβάς δὲ τὸν Ἰστρὸν ἐπὶ Παιονοδοξίαν τὴν Ἀρδελίον χώραν καλομένην».

³ *Hammer* I. 450., *Teleki* I. 287., *Dimitrijevic*: Gy. Brankovics (Neusatz, 1876.) 55., *Szilágyi* i. m. I. 134., *Salamon*: M.-orsz. a tör. h. kor. 26., *Horváth M.* II. 550., *Szalay* III. 43., *Fraknói* (Hunyadiak és Jagellók) 26. l., *Szentkláray*: Temesvm. tört. 296., *R. Horváth J.*: I. 254., *Marczali*: M.-orsz. tört. I. 294., *Chassin*: J. de Hunyad 261. l. — *Hertzberg* (Gesch. d. Byzantiner und d. osm. Reiches. Berlin, 1883) 555. l. szerint *Mezid* *Szeben* ostroma után ismét visszatért *Szentimrére*.

elbeszélésből kiviláglik, — olyanok révén, a kiknek érdekükben állott szépiteni a kudarczot.¹

Teleki és még többen² kétségbevonhatatlannak tartják *Chalcocondylas* állítását *Szeben* ostromáról azért, mert azt a XVI. századbéli *Schesaeus* is megerősíti.³ Ezt azonban nem fogadhatjuk el döntő bizonyítéknak, hiszen a *Schesaeussal* egykorú *Hendel Izsák*⁴ még arról is tud, hogy *Mezület* egy szebeni ágyúgolyó ölte volna meg, a mi pedig minden kétséget kizárólag téves, hazai forrásaink annak lehetőségét kizárják. Az egykorú magyar emlékekben, sőt még az oly gazdag szebeni levéltárban is nyomát sem találjuk *Szeben* ez ostromlásának.⁵ Nem is merithették tehát e XVI. századbéli írók elbeszélésüket az eseményekhez közel álló forrásokból, hanem nyilvánvalóan *Chalcocondylas*ból, vagy legalább azzal közös forrásból. Egyébként is az ostromot nehezen lehetne beilleszteni a szentimrei csata s *Mezid* leverése között lefolyt pár napi időközbe.

Mindebből azonban nem következik, hogy *Chalcocondylas* adata *Szeben* ostromáról teljesen téves. Nincs ugyanis kizárva, hogy egy kisebb, jelentéktlenebb ostromról, meglepésről, illetőleg *Mezid* *Szeben* alatt való pusztító elvonulásáról beszélhesünk, de még *Mezid*nek *Szentimre* felé való útja közben. E legutóbbit *Chalcocondylas* is megerősíti, mert ő is *Mezid* első magyarországi haditénykedésének *Szeben* ostromát tartja.

¹ *Miskolczi* i. h.

² *Teleki* I. 286; *Temesváry* 68.; *Miskolczi* 548. l.

³ «Mezethis Turci vires contempsit et arma
Obsidione olim graviter vexata fugamque
Auxilio Hunyadis moliri compulit hostes»

írja *Schesaeus* *Szeben*ről, a mit azonban már kiadója, *Eder* kétségbe vont. — *Temesváry* (i. h.) *Szeben* ostromának bizonyítására idézi *IV. Eugén* pápa szavait: «*Szeben* nemcsak *Magyarországnak*, hanem az egész kereszténységnek védbástyája lón akkor, midőn falai alatt a ker. rabok szabadokká lettek s 2000 török a csatatéren maradt». Hogy honnan idézi ezt *Temesváry*, mikorról kelt e levél, nem jelzi. Hitelessége nagyon gyanús, mert *Mezid* seregétől nem kellett félnie az egész kereszténységnek. Legjobb esetben is *Szeben* 1438-i ostromára vonatkozik, mikor *Szeben* falai tényleg az egész török sereget feltartóztatták.

⁴ *Temesváry* i. h.

⁵ *Veszely* i. értek. 133. l.

A mondottak alapján bizonyosnak kell tartanunk, hogy *Mezil vereségének színhelye sem Marosszentimre, sem Nagyszében nem lehetett.* Helyes nyomra vezet bennünket e kérdésben legmegbízhatóbb emlékeinknek, az egykorú okleveleknek vizsgálata.

Többször felsorolva találjuk okleveleinkben hely szerint *Hunyadi* győzelmeit, ugyanannyit, a mennyit íróink is említnek. Nyilvánvaló tehát, hogy az oklevelekben felsorolt helyek között *Mezil* leverése helyének is szerepelnie kell. Mindössze tehát csak annyit kell megállapítanunk, melyik helynév vonatkozhat kizárólag harcunk színhelyére.

Hogy a *Meziden* aratott győzelem színtere Erdély, a már — e győzelemmel kapcsolatosan — idézett egykorúak tanúsága mellett bizonyítja a *Brankovics* családnak az aradi káptalan előtt 1444 július 3-án kiadott oklevele is.¹ Hogy pedig *Szehabeddin* leverése Havasalföldön és nem Erdélyben történt, annak igazolására hivatkozunk a hátrább felhozandó bizonyítékokra. Ugyancsak kétségtelen, hogy *Hunyadi* győzött egy «Vaskapú» nevezetű helynél, a mint a már említett írókon kívül *Ulászló*-nak 1443 április 16-án² és 1444-ben,³ valamint *Hunyadinak* 1447 október 12-én⁴ kelt okleveleiből kitűnik. E három oklevél egyuttal kizárja azt is, hogy Vaskapút Magyarország határain kívül keressük. Az elsőben ugyanis *Ulászló* megkülönböztetetten említi (még a hosszú hadjárat előtt!) *Hunyadinak* «a Vaskapú közelében és Havasalföldön» aratott diadalait; a másodikban *Ulászló* kiemeli «Kendris de Zallaspataka» érdemeit, melyeket *Hunyadi* oldalán szerzett «primum circa castrum nostrum *Namloralbense*, secundo in *Transylvanis* circa locum Kapu ac tertio in *Transalpinis partibus*», valamint — külön említve — a nagy balkán hadjárat folyamán. Ugyanilyen éles

¹ *Katona* XIII. 263 (eredetije Dl. 13785): «Johannes de Hunyad waywoda Transsilvanus... primo in eisdem partibus Transilvanis Mysith-beeg (az eredeti szerint) capitaneum ipsius potentie Turcorum».

² *Szabó K.* idézi Száz. 1868. 29. l.

³ *Hurmuzaki E.*: Documente privitoare la Istoria Romanilor (Bukarest, 1890) I. k. 2. rész. 709. l.

⁴ Dl. 29792.

különbséget tesz *Hunyadi* is a harmadik, most említett oklevélben a Vaskapú és a havasalföldi részek között, mikor is két tordai polgárnak birtokot ad vitézségükért, melyet «Vaskapúnál ép úgy, mint a havasontúli részekben» tanusítottak.

Mármost: ha *Mezidet* tényleg Erdélyben, *Szehabeddint* pedig Havasalföldön érte vereség, a minthogy ez az előzőkből ki is tűnik, másrészt pedig ha *Hunyadi* tényleg győzött egy «Vaskapú» nevű helynél és ez a Vaskapú Magyarország, illetőleg Erdély határain belül volt, a mihez szintén nem férhet kétség, önként adódik a gondolat, hogy *Vaskapút és Mezid vereségének helyét azonosítsuk.*¹ *Vaskapú* azonban több van, de abból, hogy némely forrásunk Erdély határának közelébe teszi,² más források szerint pedig a török sereg veresége annak visszafelé való útjában történt,³ tehát *Marosszentimrétől* délebbre fekvő helyen, következtethetjük, hogy csakis a *Karánsebes* és *Hátszeg* között levő *Vaskapúról* lehet szó, arról a helyről, a hova történetíróink *Szehabeddin* leverését teszik.

Thuróczy tehát tévedett, mikor *Vaskapút* *Szehabeddin* vereségével hozza kapcsolatba és e tévedése megbízhatósága mellett sem az egyetlen eset.⁴ Tudta — hírből is, oklevelekből is, —

¹ *Jorga* az 1905-ben megjelent *Gesch. des rum. Volkes* I. k. 318. l. ugyanezt állítja, de az 1908-ban megjelent munkájában (*Gesch. d. osm. Reiches* I. 426. l.) már csak egy csatáról szól, mely *Szentimrénél* folyt le s melyben *Hunyadi* győzött, de *Lépes* püspök elesett. — Nem tudjuk, *Karácsonyi Jánost* nem számíthatjuk-e az általunk vitatott felfogás követői közé, mert «Az oláhországi vajdák családfája» című értekezésében (*Száz.* 1910, 183. l.) azt mondja, hogy *Hunyadi II.* *Baszarábot* a vaskapui ütközet után tette vajdává s hivatkozik *Thal.-Áld.* i. m. 141. l.-on kiadott oklevélre, amely pedig azt világosan közvetlenül *Mezid* leverése utánra teszi.

² *Bartossek* (*Dobner* I. 206.) írja: «circa festum Pascha Turcorum magna multitudo venerunt potenter in Hungariam, ad confinium Septem-castrorum... Hungari... eorum circa XV millia interfecerunt et alii fugarunt. Sic domino Menhardo de illis partibus scribebatur pro certo». Már *Teleki* megjegyzi erre (*I.* 292. l. jegyz.): «Az idő után ez a szebeni, a helyt tekiutve a vaskapui ütközet volna.»

³ A minorita generális levele *Száz.* 1894. 677. l. *Chalcocondylas* 254. l.

⁴ *Kaszák József*: *Thuróczy J. élete és krónikája.* Budapest, 1906 27. és 47. l.

hogy *Hunyadi* Vaskapúnál győzött, de hogy kit győzött ott le, azt tévesen tudta.

Veszely döntő bizonyítékul hozza fel *Szentimre* mellett *Hunyadinak* a csiki ferenczrendi kolostor levéltárában levő oklevelét, melyben *Meziden* aratott győzelméről azt írja, hogy «nem messze Gyulafejérvártól» történt.¹ *Temesváry* megjegyzése szerint nem szabad itt Gyulafejérvár környékére gondolnunk, mert akkor nem «nem messze Gyulafejérvártól», hanem «Gyulafejérvár mellett» lenne.² Meg kell még fontolnunk, hogy ilyen nagy városhoz való viszonyukkal jelölhették mindama helyeket, melyeknek ama város mintegy természetes közép-pontja volt.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül még e kérdés tárgyalásánál *Hunyadinak* 1447 április 15-én a *Kenefiek* részére kiállított adománylevelét, melyet *Szabó Károly* ismertetett.³ *Hunyadi* kiemeli ebben a *Kendefiek* érdemeit, melyeket oldala mellett «a kegyetlen törökökkel Nándorfejérvár körül, Szentimrekapúnál, a havasalföldi részekben (circa Nandoralbam et Zent Imreh kapw in Transalpinis partibus), az Aranykapúnál (Zlathica) és a Fekete-tenger mellett vívott ütközetben» szereztek. Az eredeti oklevélben természetesen a helynevek közt sehol sincs vessző s így történhetett meg, hogy *Szabó Károly* az «in Transalpinis partibus»-t *Szentimrekapúra* vonatkoztatja és ezért ez oklevél alapján különbséget tesz havasalföldi *Szentimrekapú* és az erdélyi *Szentimre* között. Tévedése nyilvánvaló. Nemcsak hogy egyedül álló adat lenne egy havasalföldi *Szentimrekapú* mellett, hanem összeütközésbe jönne többi, fentebb ismertetett forrásunkkal is; másrészt pedig alig képzelhető el, hogy az oklevélben felsorolt

¹ Idézett értek. 134. l. Úgy látszik ennek alapján mondja *Jirecek C.* (Gesch. der Serben II. 180.) is a győzelem helyéről: «bei Karlsburg.»

² *Temesváry* 67. l. Az oklevél kifejezését egyenesen *Szebenre* magyarázza, azonban olyan főfontosságú helyet, mint a milyenek ő *Szeben*t állítja (62. l.), «nem messze Gyulafehérvártól»-al jelölni teljesen érthetetlen lenne.

³ *Szabó Károly*: «A *Kendefiek* a XIV. és XV. sz.-ban» (Száz. 1868, 30. stb. l.). Az oklevél malomvízi *Kende* fiai *János* és *Kende*, vmint *János* fiai (*Kenderes László* és *Miklós*) részére szól.

öt Kendefi *Hunyadi* egyik ütközetéről egyértelműleg távolmaradtak volna, a mi bekövetkezett volna akkor, ha az «in Transalpinis partibus»-t *Szentimrekapúra* vonatkoztatjuk, mert így vagy a *Mezöldel* vagy a *Szehabeddinnel* vívott harczot el kellene hagynunk. Az «in Transalpinis partibus» tehát már nem vonatkozhat *Szentimrekapúra*, hanem egy újabb győzelem helyjelölése, melyet *Hunyadi* — mint látni fogjuk, — *Szehabeddin* felett aratott.

Figyelemreméltó még, hogy *Hunyadi* itt «Zent Imreh kapw»-t mond, míg más oklevelekben mindig «Vaskapú»-t vagy csak «Kapu»-t olvasunk. Ez épenséggel nem bizonyítja ugyan, hogy *Vaskapút* *Szentimrekapúnak* is hívták, de mindenesetre feltűn-teti azt a szoros kapcsolatot, mely a szentimrei és a vaskapú-i csatamezőt összefűzte és a mely kapcsolat az oklevél írójának szemei előtt lebegett. Ebből az összefüggésből megértjük azt is, miért emelt *Hunyadi* a vaskapú-i diadal után hálaadásul többek között épen *Szentimrén* is templomot.¹ A két harcz között lefolyt rövid időköz a két harczot egybeolvasztotta; a szentimrei csak egy fázisa volt annak a harcznak, mely *Vaskapúnál* fejeződött be. A vaskapú-i győzelem fénye bearanyozta a szentimrei hősök sírjait is, a szentimrei csatavesztés áldozataiban a vaskapú-i diadal osztályosait látták. A kegyelet választatta tehát a hála jelének helyéül az elesett győzők temetőjét, *Szentimrét*. Talán a két harcz egynek tekintése a helyes magyarázata annak is, miért hallotta a minorita generális *Mezöld* vereségének napjával annak győzelmi napját, márczius 18-át s miért olvassuk a *Veszelytől* idézett oklevélben a győzelem helyéről: «nem messze Gyulafejérvártól».

Mezöld seregének leverése után *Hunyadi* Oláhországba nyomult, mire a havasalföldi és moldvai vajdák ismét a magyar király hűségére tértek. *Hunyadi* letette a havasalföldi vajdát s az új vajda *II. Baszaráb*, *II. Dán* fia lett.²

¹ *Veszely* (133 sk. l.) a döntő fontosságúnak tartott érvek között sorolja fel *Szentimre* mellett, hogy ott *Hunyadi* templomot építtetett. De akkor miért épen *Tövisen* építtette a legfényesebbet s nem *Szentimrén* s miért építtetett *Orbóra* is, hisz itt még kevesebb oka volt, mint *Szentimrére*.

² *Thal.-Átl.* i. m. 141. l. — *Szalay* (III. 45.) szerint *Hunyadi* csak

4. Szehabeddin hadjárata.

A szultánt nagy haragra lobbantotta *Mezid* bég veresége és halála.¹ Fokozta haragját az oláh vajdák elpártolása. Kegyetlen bosszúval akarta megtorolni a török sereg vereségét. *Chalcocondylas* szerint a szultán birodalmának egész erejét fel akarta használni e hadjáratnál. Hirnökei útján minden fegyverfogható embert felszólított, hogy a kora tavasszal megindítandó hadjáratra készen legyenek.² Maga a szultán akarta vezetni a sereget, de később megváltoztatta szándékát. Úgy látszik több eredményt várt a gyors cselekvéstől, azért seregét még a tél beállta előtt útnak indította, a sereg élére pedig *Szehabeddint*, a hadi dolgokban járatos³ ruméliai beglerbéget állította.⁴ A török történetírók szerint, a kik az egész vereséget egyedül a vezérnek tulajdonítják s⁵ ledér, gögös, de gyáva embernek festik,⁵ maga vállalkozott a bosszú végrehajtására. *Szádüddin* szerint döllyfösen azt szokta mondani: «Ha azok a pogányok csak látják is hegyes turbánomat, tudom, hogy félelmükben és csüggedésükben néhány napi útra megszaladnak; az én derék kardom egy esővel telt felhő, mely azonban eső helyett csak vért szokott hullatni».

Szehabeddint a szultán már nem portyázni küldte, mint *Mezidet*, hanem célja maradandó foglалás volt.⁶ Ha hitelt adhatunk a görög és török történetíróknak, *Szehabeddin* mellé rendelte *Murad* az egész ruméliai sereget, akindsikat,⁷ hat

Szehabeddin leverése után tette Dánt vajdává. *Jorga* azt állítja (Gesch. d. osm. Reiches I. 426.), hogy *Vlad Mezid* ülözésében már a magyaroknak segített.

¹ *Chalcocondylas* 254. l.

² U. o.

³ U. o.

⁴ Az 1586-i névtl. Thury-nál (Török. tört. írók I. 18. l.).

⁵ Szádüddin (*Vámbéry*-nál. M. Tört. Tár. XI. k. 202) és Nesri (Thury-nál 56. l.).

⁶ *Chalcocondylas* i. h.

⁷ Az 1486-i névtl. Thury-nál 18. l.

anatoliai hadosztályt¹ s mintegy 4000 janicsárt.² Az egész sereg száma felérte a 80,000 főt.³

A törökök Oláhországnak tartottak, hogy a szultán parancsa szerint először bosszút álljanak a vajdák elpártolásáért. A török hajóhad segítségével *Kisnikápolyn*ál keltek át a Dunán⁴ s rabolva és pusztítva özönlötték el Oláhországot.⁵ A lakosság futva menekült előlük a hegyek közé.

Mihelyt *Hunyadi* értesült a török sereg készülődéséről, *Ujlaki*val együtt⁶ maga is sereg után látott. Forrásaink *Hunyadi* seregének számát közelebről nem jelölik meg, csak aránylagos kicsiségét emelik ki. Egyedül *Bonfini* említi számszerint seregét, szerinte 15,000 főből állott. A király is küldött ugyan csapatokat, hiszen nem jött váratlanul a török támadás,⁷ de ezek, úgy látszik, megkéstek.⁸

Az erők egyenlőtlensége nem riasztotta vissza *Hunyadit*, sőt mivel a basa csapatai szerte kalandoztak,⁹ kereste az ütközetet.

Hol találkozott a két sereg? — Említettük már *Mezid* hadjáratának tárgyalásával kapcsolatban, hogy *Thuróczy* és *Bonfini* *Hunyadinak* *Szehabedlin* serege felett való diadalát *Vaskapú-*

¹ Szádüddin és Nesri i. h.

² A janicsárok számát csak *Chalcocondylas* említi: «*παραλαβών... νεήλυδας τῶν θυρών ἀμφὶ τοὺς τετρακισχιλίους,*» de hogy voltak a seregben, az 1486-i névtl., Nesri és Bonfini is megerősítik.

³ Az 1443-i okl. (*Thal.-Áld.* 142. l.): «octoginta milium digesti numeri suffultus exercitu»; V. László 1453-i okl. (*Teleki* X. 358.): «numero octuaginta milia hominum, prout de hoc certa relatione edocti sumus». Ugyanígy az Ujlaki részére kiadott adom. levél (*Katonánál* XIII. 145.), valamint *Thuróczy* és *Bonfini*. *Ivanics* (*Schwanltner*: *Scriptores Rerum Hung.* II. k. 16. l.) szerint 70—90,000, a minorita generálisnál 180,000.

⁴ *Thuróczy* i. h.

⁵ *Thal.-Áld.*: 142. l.; *Teleki* X. 359; *Thuróczy* i. h.

⁶ V. László adománylevele Ujlakinak i. h.

⁷ Az 1442. jún. 9-i országgyűlés írja a lengyeleknek: «ad obvian-dum sævis Turcis, quorum iam inceptus dietim proximat adventus, quotidiana intendimus diligentia» (*Monum. Hist. Pol.* II. 133.).

⁸ A harez után néhány nappal már portyázni indult Hunyadi a királyi csapatokkal (*Thal.-Áld.*: 142. l.).

⁹ *Chalcocondylas* 255; 1486. névtl. *Thurynál* 18. l.

hoz fűzik s hogy ennek ellenére a csata helyét Oláhországban kell keresnünk s a felhozott adatokból kitűnt az is, hogy ténylegesen volt *Hunyadinak* Havasalföldön egy olyan csatája, mely méltán foglal helyet legnagyobb harczi között s ez *Mezid* leveérése után és a hosszú hadjárat előtt folyt le, tehát csakis *Szebaheddin* seregére vonatkozhatott. Lássuk közelebről a bizonyítékokat.

Legrégibb forrásnak kell tekintenünk e téren *I. Ulászlónak* 1443 április 17-én kelt oklevelét.¹ Ebben azt olvassuk, hogy *Hunyadi* «viceimperatorum Turcorum . . . partium Transalpinarum crudelius praelam agentem . . . animosius bello agreditur». Még ennél is világosabban szól a *Brankovicsoknak* az aradi káptalan előtt 1444 július 3-án kelt levele, mely szinte kiemeli *Szebaheddin* leverési helyének *Havasalföldön való voltát Mezid Erdélyben* történt vereségével szemben. E szerint *Hunyadi* «primo in iisdem partibus Transsilvanis Mysithbeeg . . . secundo vero in partibus Transalpinis bassam, viceimperatorum Turcorum debellasset».² Megerősíti még állításunkat *Ulászlónak* 1444-iki adománylevele is *Felsőszálláspatacai Kendris* részére, melyet *Mezid* hadjáratánál már bővebben idéztünk.³ Hogy az első két oklevélben említett «viceimperator Turcorum» csak *Szebaheddin* lehet, bizonyításra nem szorul; összes forrásaink szerint ennek hadjárata történt közvetlen *Mezidé* után.

V. Lászlónak 1453-iki *Hunyadi* részére kiadott oklevele a csatahelyre nézve nem nyújt kellő felvilágosítást, nem csodálhatjuk tehát, hogy *Thuróczy*, kinek főforrása ez eseményeket illetőleg emez oklevél volt, a helyet összetévesztette *Mezid* harcáival. Az oklevél ugyanis csak annyit mond, hogy mikor a basa Erdélybe akart törni, *Hunyadi* Erdély határáig követte.⁴ Ezzel szemben a vele egyidőben *Ujlakinak* kiállított adománylevelél már minden

¹ *Thal.-Átd.*: 142. 1.

² *Katona* XIII. 269. 1.

³ *Hurmuzaki* I. 2. 709. 1. Bizonyítja még ezt az ugyancsak már említett *Dl.* 29,792. és *Száz.* 1868, 29. 1.

⁴ «Basa . . . intendens dehinc evestigio in predictas nostras Transsilvanas vastator succedere . . . Johannes waywoda . . . adusque illarum partium extrema persecutus» legyzte.

kétséget kizáróan Havasalföldet mond: «Fractum felicissimo strenuaque magnanimitate dicti Johannis waiwode et gentium ipsius Nicolai similiter waiwode *in partibus Transalpinis maximum potentie Turcorum . . . robur*» olvassuk benne e csatáról.

Sőt, mintha a hallomás vagy más adatok felhasználása magánál *Thuróczynál* is ingadozást, bizonytalanságot keltene, mikor azt írja, hogy *Szehabeddint* akkor érte vereség, mikor «nekifogott, hogy átkeljen a havasokon s a császártól reábizott feladatot végrehajtsa».

Ismét külön kell foglalkoznunk *Chalcocondylas* elbeszéléseivel, mivel ez jelentékenyen eltér a mondottaktól s történetíróink sokan hitelt adnak állításának. Azt írja ugyanis, hogy a basa már néhány napig magyar földön járt,¹ mikor *Hunyadi* sereget gyűjtven, követte őt a hegyen át. A török katonák elkalandoztak, *Szehabeddin* pedig táborot ütött s itt a táborban érte *Hunyadi* támadása.

Chalcocondylas eltérő állítása felhozott bizonyítékaink mellett nem jöhet számításba. Még ha elfogadjuk is, hogy a hadjárat fontossága, nagyszabása s nagy híre miatt pontosan értesülhetett az egyes körülményekről,² meg kell fontolnunk, hogy Havasalföld ekkor ismét magyar fennhatóság alá tartozott s távol élő külföldi író könnyen összetéveszthette ezt a törzsbirodalommal.

Chalcocondylas másik állítását, hogy t. i. *Hunyadi* követte a török sereget («*ἐπόμενος τῷ Σαβατίνῃ κατὰ τὸ ὄρος*»), megtaláljuk az 1453-i privilegiális levélben³ és *Thuróczynál* is. Valószínű magyarázatát adja ennek *Kupelwieser*. *Hunyadi* csak mozdulataival követte a török sereget, a hegység északi oldalán, míg a török sereg annak déli részén haladt.⁴ A két sereg így tehát egy ideig párhuzamosan vonult. Az sincs kizárva, hogy *Hunyadi* már a havasokon túl várta a *Kisnikápolytól* egyenesen

¹ *Chalcocondylas* 255. l.: «ἤλαυνε δὲ διὰ τῆς Παιόνιον χώρας ἡμέρας τινάς.»

² *Temesváry* (61—62. old.) nagy védelmezője *Chalcocondylas* megbízhatóságának.

³ *Teleki* X. 359. l.

⁴ *Kupelwieser* 65. l.

északra tartó török sereget, mely azután vagy *Hunyadi* jelenlétéről értesülvén, vagy hogy nagyobb területet pusztíthasson, avagy jobb átjáró. elérése végett a havasok alján keletre fordult s így *Hunyadinak* a szó szoros értelemben követnie kellett a hegy mentén, hogy megütközzhessék.

A harc helyét hazai forrásaink közelebről nem jelölik meg.¹ *Jireček Constantin*² és *Jorga*³ szerb és román forrásokra támaszkodva a felső *Jalomitzza* mentén keresik a harc színterét, a mit el is kell fogadnunk.

A harcot részletesen csak *Bonfini* írja le, át és átszöve renaissance vonásokkal, a későbbi kor fejlettebb harcmódjának mozzanataival. Az ő elbeszélésében *Hunyadi* úgy jelenik meg előttünk, mint egy római imperator, a maga nyugodt fenségével, komolyságával, határozottságával. *Hunyadi* ilyen bizonyára nem volt. *Bonfini* hivatkozik ugyan jólértesültségére, melyet a harc résztvevőitől szerzett, körülményes leírását mégis legfeljebb csak általános részeiben tarthatjuk lehetségesnek⁴ s bár csak homályos, kétes fényt vet *Hunyadi* harcmódjára, mégis általa legalább halvány képet nyerünk róla.

Érdekes *Bonfini*nál a két sereg hadirendje. A basa seregének két szárnyára lovas zászlóaljakat állított, mögöttük gyalogos és más lovascsapatok helyezkedtek el. A középet a janicsárok szállották meg, kiket nagy segédcapatok követtek.

Hunyadinál is a két szárnyon az első vonalban lovascsa-

¹ Az «adusque illarum partium extrema persecutus»-ból következtethetjük, hogy a küzdelem az erdélyi határ közelében lehetett.

² *Jireček C.*: Gesch. d. Bulg. 363. és Gesch. d. Serben II. 180. l.

³ *Jorga N.*: Gesch. d. osm. R. I. 427. és Gesch. d. rum. Volkes I. 319. — Ezt tartja *Huber* i. érték. 175. l. és *Losevth*: Gesch. des spät. Mittelalters 520. old. — *Hertzberg* (Gesch. der Byz. etc. 555. l.) elfogadja a csata helyéül a Felső-Jalomitzát, de Hammer után Vasapnak nevezi. Huber lehetségesnek tartja, hogy Vaskapu, mint Szehabeddin leverésének helye, Oláhországban volt; *Miskolczi* (i. érték. 555. l.) pedig a magyaroláh határhegységben véli fellelni, hogy így az «in partibus Transalpinis»-t is beilleszthesse.

⁴ *R. Horváth J.* (Hadi krón. I. 257.); *Kupelwieser* viszont (66. l.) az egész elbeszélést sem az időnek, sem a csata helyének nem tartja megfelelőnek.

patokat találunk, utánuk nehézfegyverzetű lovasság következett. A középet *Hunyadi* szintén gyalogsággal töltötte ki. Ezek támogatására kétoldalt még nehézfegyverzetű lovasokat rendelt. A gyalogosok mögött lándzsások, nyilasok és más segédcapatok állottak. A két szárny mögött húzódott a szekerek hosszú sora, mintegy várszerű védelmet nyújtva a visszavonulóknak.

Hogy voltak-e tényleg szekerek *Hunyadi* seregénél, nehéz eldöntenünk. A csehek rendszeresen használták, a hosszú hadjárat alatt is szerepelnek s ha *Hunyadi* követte volna a cseh példát, mikor a körülmények megengedték, semmi feltűnőt nem látnánk, hiszen a XV. század egyik legképzettebb hadvezére volt. Itt azonban a hegyes vidéken való átvonulás, a mozgási nehézségek a szekerek használatát valószínűtlenné teszi.

Hunyadi a sereg felállításában rendkívül tagolt csatarendet használt, a minék megvan a maga oka. A török seregénél az egyes csapattestek tömörítését megmagyarázhatjuk a harcosok nagy számából, a török hadi taktikából. *Hunyadinak* azonban oly egységesen képzett, oly egyöntetűen felszerelt gyalogsága, mint a janicsárság, olyan lovassága, mint a szpahik serege, nem volt.¹ Az egész török birodalom egy nagy tábor volt. *De la Broquiere* szerint (XV. század első felében) a török birodalom két és félmillió arany évi jövedelem mellett 200,000 harcost tartott fegyverben, köztük 5000 janicsárt, kiknek egyetlen foglalkozásuk a kardforgatás volt.²

Hunyadinál pedig azok a katonák, kikről olvassuk, hogy állandó kísérői voltak harczaiban s kiket így a maga harcmódjának megfelelően kiképezhetett, seregének nagyon csekély részét alkották. Az ő serege a legkülönbélebb elemekből került össze, melyeknek mindegyike a maga sajátos, egymástól nagyon is elütő fegyverzetével, harcmódjával tudott csak érvényesülni.³ S *Hunyadi*, mint később fia, *Mátyás*, különösen értett e sajátosságok felhasználásához, gyümölcsöztetéséhez.⁴ Ebben nyilvánul

¹ *Császár M.*: A magy. művelődés a XV. sz.-ban. (Bpest, 1902) 155. l.

² *Jorqa*: Gesch. d. osm. R. I. 483. l.

³ *Császár* i. h.

⁴ *Fraukói*: H. Mátyás kir. 314. l.

meg nagy szervezőképessége s csak így tudta a számban felül-
álló, kiképzésben egységesebb török haderőt is felülmulni.

Bonfini szerint *Hunyadi* kezdte a harczot. Ez valószínű. Nemcsak azért, mert ezt az 1453-i privilegiális oklevél¹ és *Thuróczy* is megerősítik, hanem azért is, mert *Hunyadi* jól tudta, hogy oly kis sereggel, mint az övé, csakis akkor győzhet, ha ő a támadó, mert csak így lehetett a török sereg harczrendjét megbontva, ügyes mozdulatokkal az ellenség túlnyomó számát ellensúlyozni. De meg a gyors támadás specziális magyar nemzeti vonás is, nem lephet meg bennünket, ha saját egyéniségének és a nemzet géniuszának megfelelően szilaj rohammal keresi a döntést.²

Hunyadi a közép lovasságát ék-alakká tömörítve veti a török sorok közé, hogy így a török harczrendet szétfeszítse. Ennek megfelelően a török sereg ollóalakba fejlődött. Míg középen eldöntetlenül folyik az elkeseredett harcz, a két szárnyon a túlnyomó számú török lovasság visszaveti a könnyű magyar lovasokat,³ de a nehézlovasság dsidáival, hosszú lándzsáival és háromélű kardjaival nem birt megbirkózni. Mikor a basa tartalékjait is harczbavetette, *Hunyadi* visszavonta csapatait a szekerek közé s ezekkel ront előre. A török jobbszárnyat igyekszik körülfogni, mi elől ez futva menekül, magával rántva a balszárnyat is.

Ebben foglalhatjuk össze *Bonfini* terjengős leírását a küzdelem folyásáról. Sajnos, hogy ellenőriznünk nem igen lehet. Szól ugyan még néhány forrás a harcz körülményeiről, de tiszta, megbízható képet ezek még kevésbé nyújtanak.

Chalcocondylas állítását,⁴ hogy a basa táborba szállott s ezt a török csapatok elkalandozása miatt gyéren megerősített

¹ *Teteki* X. 360. l.

² *Marczali*: A magy. nemz. tört. I. 294.; *Salamon*: A magy. hadi-tört.-hez a vezérek korában (Száz. 1876, 726. l.). Valószínűleg ezt a tulajdonságot sajátítja ki *Jorga* (Gesch. d. rum. Volkes I. 318.), mikor azt mondja, hogy Hunyadi «in echt walachischer Weise» várta Mezidet.

³ *Vámbéry* (204. l.) erre vonatkoztatja Szádüddin állítását, hogy a törökök a csata elején néhány magyar csapatot szétverték.

⁴ *Chalcocondylas* 255. l.

tábort lepte meg és foglalta el *Hunyadi*, a török történetírók, *Nesri*¹ és *Szádüddin*² megczáfolják. Szerintük a két sereg már előző este szemben állott egymásnak s a küzdelem csak másnap reggel kezdődött, tehát meglepetésről szó sem lehet. A harcztot már nem is *Szehabeddin* vezette — mint állítják, — mert ez már a csata előtt elfutott, hanem *Oszmán* cselebi.³

Megbízható forrásaink alapján csak annyi bizonyos, hogy a harc nagyon heves volt s csak az est beállta vetett véget neki. Ekkor kezdődött az üldözés. Sok török futásközben lelte halálát, részint az üldözők kardjai, részint a menekülők útját álló folyók által.⁴ Maga a fővezér, úgy látszik, a megmenekültek között volt.⁵ A rabolni járó csapatok csak a harc után tértek vissza s hasonló sors érte őket, mint a fősereget.⁶

Bonfini szerint 200 zászló és 5000 fogoly jutott a magyarok kezére s alig menekült meg a sereg fele. *Chalcocondylas* szerint a török sereg nagyobbik része elesett.⁷ A minorita generális adata közel áll *Chalcocondylas*éhoz. E szerint 52,000 török maradt holtan a csatatéren, azonkívül számos hadifogoly, 5000 megrakott teve, sok ló és tömérdek más zsákmány koszorúzta a győzelmet.⁸ Nyugaton 30,000 halottról beszéltek, de megczáfolja ezt *Schlick Gáspár*, a ki az elesettek számát a különféle hírekkel szemben «comperta veritate» 9000-re teszi.⁹

¹ *Thury* 57. l.

² *Vámbéry* 204. l.

³ *Szádüddin* azt mondja, hogy ez itt el is esett, a mi azonban valótlan (*Zinkeisen*: *Gesch. d. osm. R. I.* 603.). Maga *Szádüddin* is említi, hogy *Nesri* szerint a várnai csatában halt meg.

⁴ *Thal.-Áld.*: 142. l. Hogy sok török ez oklevél szavai szerint a folyókban lelte halálát, szintén a mellett szól, hogy az ütközet Oláhországban történt.

⁵ *Hammer* (I. 452), *Teleki* (I. 296) és *Horváth M.* (II. 552) szerint *Szehabeddin* is itt elesett (valószínűleg *Dlugosst* értelmezik így), de ezt megczáfolja az, hogy még később *Philippopolisban* az *Imaret-Dschami* mecsetet alapította, ez pedig 1444—45-ben épült. E mellett temették is el (*Jiríček*: *Gesch. der Serben* II. 181. l.).

⁶ *Chalcocondylas* 255. l.

⁷ U. o. 256. l.

⁸ Száz. 1894, 678. l.

⁹ *Schlick* említi egy levelében: «conflictus ille huius anni, in quo

Hunyadi a zsákmány egy részét a királyhoz küldötte, másik részét pedig kiosztotta katonái között.¹ Seregével együtt mély alázattal borult le a Mindenható színe előtt, hogy hálát adjon a csodás módon szerzett győzelemért.²

A győzelem híre itthon, külföldön egyformán nagy örömet keltett. *Dlugoss* szerint *Hunyadi* gyorsfutárral értesítette a királyt. Sokan ebből igyekeztek megállapítani a harc idejét. Július hónapban ugyanis — írja *Dlugoss*, — török követség időzött *Bulán*, hogy a szultán nevében *Nándorfejérvár* átadása, vagy évi adó fejében békét ajánljanak. Felháborodással utasították vissza e lealázó feltételeket, mert éppen ekkortájt jött meg *Hunyadi* gyorsfutára a győzelem hírével.³ Így tehát a győzelem ideje július volna.

triginta hostium millia cecidisse vulgatum est, comperta veritate non nisi novem milium sint». (Fontes Rerum Austriacarum, 62. k. 44. l.). — A levél kelte hiányzik ugyan, de helyesnek kell elfogadnunk a kiadója, Wolkan által felvett 1443 júl. elejét, vagy legalább júniust, a mint az a levél tartalmából kitűnik. Szó van ugyanis benne a török hadjáratra való készülődésről s a felkészült sereg harezáról Giskra ellen, a mit egy másik levélben is említ (Font. Rer. Austr. 62. k. 39. l.), melynek ugyancsak hiányzik a kelte, de mégis megállapítható, legalább nagyjában, mert e levélben utalást találunk a «minap» lefolyt haimburgi tanácskozásokra, ezek pedig 1443 máj. 30-án voltak (F. R. Austr. 42. k. 8. l. Frigyes császár levele). Másrészt az utóbb említett levélben (F. R. Austr. 62. k. 39. l.) panaszkodik *Schlick*, hogy Ulászló az ő magyar határ mentén fekvő birtokát Pongrácz (Berencsi Pongrácz, F. R. Austr. 62. k. 47. l.) Scola nevű szolgájának adta, de 1443 aug. 31-én kelt levelében már megköszöni Cesarini biborosnak, hogy közbenjárására Ulászló visszavonta a Scolának tett adományozást (F. R. Austr. 62. k. 69. l.) s megparancsolta Pongrácznak és Scolának, hogy hagyják el a birtokot, a mint *Schlick* ugyancsak 1443-ban Hédervári Lőrincznek írja. — Világos tehát, hogy a legelőször említett levél 1443 máj. 30. után, de még, bár kevéssel csak, a hosszú hadjárat megkezdése előtt íródott, 1443 jún. vagy júliusban. Nehézséget okoz még, hogy *Schlick* «huius anni»-t mond, Szehabeddint pedig még 1442-ben érte vereség. Mivel a levélíráskor az utóljára aratott nagy magyar diadal csak a Szahabeddin felett kivívott lehet, a levél tudósítása is csak erre vonatkozhat s a «huius anni» azt jelölheti, hogy még nem telt el egy év a győzelem s a levél írásának ideje közt.

¹ Teleki X. 360. l.

² Raynald IX. 413. l.

³ «Eventum victoriae veloci nuntio regi significaverat» *Dlugoss*

Sokkal valószínűbb a minorita generális datuma 1442 szeptember 2-ikáról,¹ annál is inkább, mert megerősítik ezt a szerb és román annalesek is, melyek nyomán a szláv történetírók a győzelmet szeptember 6-ra teszik.² A későbbi, szeptemberi datum mellett szól, hogy a pápa is a győzelemről csak 1442 december 22-én értesült, noha külön futár vitte meg a hírt.³

Hunyadi e győzelmei fordulópontot alkotnak a magyar-török harcok történetében. Újra visszaszerezték a régi magyar vitézség hírét-nevét.⁴ Megszűnt az a félelem, mely a magyarokat a török pusztítások megtorlásától visszatartotta. Ettől kezdve ők is kisebb-nagyobb csapatokba verődve, mind gyakrabban átkeltek a Dunán s ismét messzevidéken félelmessé tették a magyar fegyvert, rettegetté a magyar harci bátorságot.⁵

772. l. (Lipcese, 1711). Kettős győzelemről szól, hogy melyikeket érti alatta, tulajdonképen nem is tudjuk.

¹ Száz. 1894, 678. l.

² *Jirček*: *Gesch. der Bulg.* 363. l.; *Klajić-Szamota*: Bosznia tört. 300. old. Ezt fogadja el *Fraknoi* (Hunyadiak és Jagellók 27. l.) is. — *Jorgu* a *Gesch. d. rum.* V. I. 319. és a *Gesch. d. osm. R. I.* 427. old.-on csak ősz, illetőleg szeptembert mond.

³ *Fraknoi*: Magyarország és a Szentszék II. k. 422. l. — A Magy. Tud. Akad. tört. bizottságának oklevélmásolatai között van egy levél (VII. fasciculus, a velencei másolatok II. fasciculusában), melyben a velencei signoria írja a burgundi herceghez 1442 jan. 2-án, hogy a magyarok a törököket, «qui potentissima manu maximisque bellicis apparatusibus regnum Hungariæ in partibus Transilvanis ac Valachia provinciam subintraverunt jamque præda, ferro et igne partes illas vastare et evertere ceperant, a gentibus Hungaricis, Transilvanis ac Valachis... divino miraculo cæsi et in extremum conflicti et excidium versi sunt, sicut constat per litteras serenissimi regis Hungariæ et Poloniæ eiusque capitanei, qui in facto fuit, quarum exemplum alias in litteris nostris datis XXX. mensis octobris elapsi...» már elküldötték. Valószínűleg hiba van a másolat datálásában, mert 1441 okt. 30. előtt ilyen harca nem volt Hunyadinak, a Meziden aratott győzelem idején pedig az oláhok még nem az ő pártján voltak. 1442 jan. 2. helyett 1443 jan. 2-t kell értenünk s így 1442 okt. 30. lenne a nap, melyen a signoria először értesült a győzelemről, a mi a vázolt körülményeknek nagyon megfelelné.

⁴ *Teleki* i. h.

⁵ *Chalcocondylas* 258. l.

Magát *Hunyadit* is nem sokkal az oláhországi diadal után királyi csapatokkal kiegészített seregével Bulgáriában, *Vuldin*-nél találjuk, majd meg *Ujlakival* Szerbiának töröktől megszállt részeire csapott.¹

E portyázások folytán sok, már korábban elhűzolt magyar fogoly is visszanyerte szabadságát,² de a tulajdonképeni cél csak az volt, hogy tüzzel-vassal pusztítván a török területeket, gyengítsék a török erejét s rettegést keltsenek bennük.³

5. A hosszú hadjárat.

Mielőtt elkísérnök a magyar sereget a Balkán úttalan havasai közé, vessünk egy futó pillantást azoknak a balkáni országoknak viszonyaira, melyeknek viselkedésével, helyzetével e támadó hadjárat megindításakor a magyaroknak s így első sorban *Hunyainak* számolnia kellett.

A legjelentősebb hatalom még mindig Szerbia volt. *Lázarevics* nem sokkal a tatai szerződés után behunyta szemeit. Országát *Brankovics György* gondjaira bízta. Az új deszpota nehéz viszonyok között vállalta magára a kis ország kormányzását, mert ez a magyar és török birodalmak közé ékelve, ekkor üllő és kalapács közt volt. A deszpotának nagy ügyességre és éleslátásra volt szüksége, hogy mindkét féllel szemben a saját és országa érdekeit megóvja. *Brankovicsban* megvoltak e kellékek, de tervei megvalósítására az eszközöket nem igen válogatta meg. «Hosszú uralkodása alatt — mondja *Fraknoi*⁴ — merész elhatározások és leleményes fufang váltakozva használt eszközeivel el tudta háritani országától a török hódítás veszélyeit, de ismételten megszegte a magyar korona fönnhatóságából ráháruló köteleességeket.» Mindenkori magatartására első sorban a két szomszédos nagyhatalom erőviszonyai szolgáltak irányí-

¹ Ulászló 1443-i okl. (*Thal.-Átd.*: 142. l.). Említik még e harcokat a Kende-fiek (Száz. 1868, 29.) és a Brankovics-család oklevelei (*Katona* i. h.)

² Brankovics okl. i. h.

³ *Thal.-Átd.*: i. h.

⁴ *Fraknoi*: Szilágyi M. élete (Bpesti Szemle, 1911. 173. l.).

tással¹ s ezért őszintén egyik félhez sem csatlakozott, hűségére egyik fél sem bízhatta magát. Bármelyiknél volt, a másik fél is számíthatott reá.

E politika — ha ügyesnek is kell mondanunk — teljesen önző volt s csak ideig-óráig vált be. A törökök mind szűkebbre szorították hatalmát, *Ulászló* pedig 1440. és 1441-ben magyar birtokait kobozta el hűtlensége miatt.² Hogy *Brankovics* e megfenyítésében *Hunyad*inak, a szörényi bánnak és alvidéki birtokosnak is része volt, alig férhet kétség hozzá. Az ellentétek csak később jutottak ugyan nyilvánosságra, de hogy már ekkor megvoltak, szinte bizonyosnak mondhatjuk, hisz mikor *Brankovics* ellentétbe került a magyar érdekekkel, ellentétbe jutott *Hunyadi* érdekeivel is, mert *Hunyadi* érdekei a speciális magyar érdekek voltak.³ *Hunyadi* éles figyelemmel kísérte *Brankovics* politikáját s mint nem egyszer tanujelét adta, tisztán látta annak szemfényvesztését, kétszínű politikáját; tudta, hűségére mikor és mennyit számíthat. Az ország, a kereszténység érdekében azonban szívesen fölülelmedett a személyi ellentéteken s így látjuk ezt a két férfit a hosszú hadjáratban egymás mellett, egy ellenség ellen kezet fogva.

A Balkán többi, apró-cseprő országa Szerbia mellett kevésbé jöhet figyelembe. Szerbia szomszédja, *Bosznia*, játszott ugyan még némi szerepet e korban, de már a teljes demoralizáció jeleivel találkozunk nála.⁴ Az emberi vadság fékezetlenül dühöngött; nem volt gát, mely azt korlátozta volna. A közbiztonság teljes hiánya, az eretnekségek támasztotta véres villogások a nemzeti élet ütőerét vágták el. Épen a hosszú hadjárat elején szállongott a hír, hogy maga a bosnyák király, *II. Tvartko István* is gvilkosság áldozata lett.⁵ Ilyen körülmények között természetesen nemzeti, némiképen is önálló politi-

¹ *Thal.-Áld.*: Bev. XVIII. l.

² *Angyal D.*: *Brankovics* Gy. szereplése I. Ulászló uralk. kezdetén. (Száz. 1910. 660. l.).

³ *Thal.-Áld.*: i. h.

⁴ *Dimitrijević M.*: Gy. *Brankovics*, 31. l.

⁵ *Klaić-Szamoto*: *Bosznia tört.* 302. old.; *Jireček*: *Gesch. der Serben* II. 184. l.

kát folytatni teljesen lehetetlen volt. A szultán már mint meghódított tartomány felett rendelkezett.¹

Bulgária teljesen török járom alatt állott; messzebb *Byzancz* hatalmi életének utolsó idejét élte. *Havasalföldet* majd magyar, majd meg török fennhatóság alatt találjuk. A melyik fél a nagy magyar-török mérkőzésben felülkerekedett, az Havasalföldre és Moldvára is rátette kezét. Lelkesedést, odaadást egyik fél sem várhatott tőlük. Úgyszólván egyedül a kis *Raguza* ragaszkodott, ha nem is önzetlenül, mégis hűségesen a magyar koronához. Ekkor még a magyar birodalom tagjának tekintette magát² s megbízható őrszemként szolgálta hazánkat a törökkel szemben. Nagykiterjedésű kereskedelmi hálózata és élénk forgalma révén alkalmat nyílt beletekintenie a török birodalom belsejébe, ismerte a török viszonyokat, értesült a készülődésekről s nem mulasztotta el minderről a magyarokat tudósítani, sőt az anyagi támogatás elől sem zárkózott el teljesen.

Általánosságban tehát a helyzet déli határaink körül épen nem mondható kedvezőnek. Hozzájárult még a belső egyenetlenkedés, a nemzet megoszlása *Ulászló* és *Erzsébet* között. S így mikor *Hunyadi* győzelmei által Nyugaton ismét fellángolt az eszme: Nyugat egyesült erejével törni össze a pogány hatalmat, Magyarországon, melynek pedig főszerep jutott, a pártviszályok minden nagyobb erő kifejtést megbénítottak.³

Ez indította *IV. Eugen* pápát, hogy *Cesarini Julián* bíborost Magyarországra küldje. Kettős feladatot bízott reá: a belső békét helyreállítani s azután az ország egyesült erejét a török ellen fordítani.⁴ A pápa választása határozottan megfelelő emberre esett. *Julián* szellemének emelkedettsége és magas műveltségének ereje tiszteletet parancsolt, jellemének tisztasága és szeretetreméltósága megnyerte az ellenfelek bizalmát, bámulatos diplomáciai ügyessége, finom tapintatossága pedig elsímította az

¹ *Klaid-Szamota* i. m. 298. l.

² *Gele.-Thal.*: *Raguza* etc. 471. l.

³ Hüen ecseteli az ország állapotát *Eneas Sylvius* (*Font. Rer. Austr.* 61. k. 550. l. skk.).

⁴ *Eneas Sylvius* i. m. 565. old. és a velencei senatus jegyzőkönyvéből. *Fraknoi*: M.-ország és a Szt. Szék II. 47. l.

ellentéteket.¹ Páratlan türelemmel és kitartással közvetítette a békét *Ulászló* és *Erzsébet*, majd az utóbbinak halála után *Ulászló* és *Frigyes* között, míg két évre fegyverszünetet tudott kieszközölni.²

Csak ezután foghatott főczéljának, a török ellen megindítandó háború megvalósításába. Figyelmeztette a magyarokat, hogy olyan ellenség ellen, mint a török, az ország határain belül való működésre szorítkozva, tartós eredményt elérni nem lehet; támadó hadjáratot ajánlott, még pedig a király személyes vezérélete alatt. A győzelemhez — vélte *Julián* — nem fér kétség, hiszen *Hunyadi* kis seregekkel oly fényes győzelmeket vívott ki, most pedig maga a király állana két hatalmas ország haderejének élére.³

Julián fáradozása nem volt eredménytelen. Látták, érezték a magyarok is, hogy a vihar már a határokat csapkodja, sőt nem egyszer végig seperte már a déli részeket s mindenütt pusztulás, romhalmaz jelezte nyomát. Egyhangú lelkesedéssel határozták el, hogy rögtön, még a tavasszal megindítják a hadjáratot s a felmerülő költségek fedezésére megajánlották a szükséges pénzüsszeget.⁴ Együttal követeket menesztettek a külföldi udvarokhoz is, hogy segítséget kérjenek tőlük,⁵ a mit azok meg is ígértek.⁶

A pápa már 1443 január elején segélyadásra szólította fel a közös ellenség megtörésére a keresztény országok uralkodóit s ő maga is nemcsak erkölcsi támogatását, hanem anyagi hozzájárulását is felajánlotta.⁷ Az egész keresztény világ egyházi

¹ *Fraknói*: Cesarini J. bibornok élete (Bpest, 1890) 7. l.

² *Eneas Sylvius* i. h. Hunyadit e tárgyalásokon nem látjuk szerepelni, a török beütések a déli határokon tartották. *Callimachus* és *Bonfini* szerint csak egyszer hallatta tiltakozó szavát, mikor *Ulászló* az ország épségének kárára is hajlandó lett volna békét kötni *Erzsébet*tal.

³ *Callimachus* (Kwiatkowski kiad.) 102. l.

⁴ Ezt többször említik okleveleink (pl. Zichy okmánytár. IX. k. 60. l.).

⁵ F. R. Austr. 61. k. 158. l.; *Dlugoss* 775. l.

⁶ I. *Ulászló* levele a német lovagrend nagymesteréhez 1443 ápr. 27-én (Mon. Pol. Hist. II. 137. l.).

⁷ *Fraknói*: Cesarini élete, 28 l.

javadalmaira tizedet vetett ki s az apostoli kamara jövedelmének egyötödét erre a célra fordította.¹

A magyarok még a tél folyamán össze akarták gyűjteni s megszervezni a hadsereget, de a tavasz még készületlenül érte őket. Pünkösöd napjára, június 9-re országgyűlést hirdettek ez ügyben.² Még előzőleg történt, április 7-én, hogy *Nagyváradon* az ájtatoskodókkal telt székesegyház egyik tornya hatalmas föld-rengés következtében összeomlott, sz. László fejereklyéje azonban csodálatos módon teljesen épségben maradt.³ A csodálatos jelenségben az Isten biztató kegyelmét látták s a lelkesedés csak fokozódott.

Mire a rendek június 9-én összegyűltek, már bizonyossá vált, hogy a nagy külföldi segítség elmarad. Az általános lelkesedés pillanatainak buzgalma elült nyugaton. A hideg és önző számítás lépett előtérbe. A magyar-lengyel hatalom segítése által a hatalmi egyensúly megbomlásától félték.⁴ *Frigyes* császár udvarában még azt is nagy kegynek tekintették, hogy nem támasztottak akadályt a hadjárat elé.⁵

Elmaradt az a nagy tengeri haderő is, melynek szerepéhez *Julián* bíboros oly nagy reményeket fűzött. Az ő terve szerint ugyanis, míg a keresztény sereg a magyar király vezérlete alatt a szárazföldön indított támadást a török ellen, addig a tengeri államok hajóhadának a *Hellespontus*nál kellett volna akcióba lépnie s így az európai és ázsiai Törökország közt a közlekedést megakadályoznia.⁶ Azonban mindössze a pápa akarta magára vállalni tíz és a burgundi fejedelem négy velencei gálya felszerelését,⁷ de még ezt a szándékot is hajótörés érte Ve-

¹ I. h. A pápa Julián segítségére küldötte még Kristóf corini püspököt is (*Fraknoi*: M.-orsz. és Szt.-Szék II. 51. és 422.), Görögországban is maga vette kezébe a szervezés ügyét s ide Ferencz cardinalist (s. Clementis) rendelte (*Theimer* A.: Vet. Monum. Slav. Merid. I. k. 380. l.).

² *Dlugoss* 774. l.

³ *Bunyutay* V.: A váradi püsp. tört. I. 264. l.

⁴ *Eneas Sylv.*: F. R. Austr. 61. k. 565. l.

⁵ F. R. Austr. 61. k. 158. l.

⁶ *Fraknoi*: Cesarini élete i. h.

⁷ *Wavrin* említi (Száz. 1894. 682. l.). *Pray*: Annales III. 15. l., *Katona* XIII. 302. l.

lencze kislelkűségén. Annyi nehézséget támasztott a felszereléshez szükséges összeg megszerzése elé, hogy végül is már csak annyit állapíthatott meg, hogy «az alkalmas idő, a mikor a hajóhaddal, hogy sikeresen léphessen fel, a galliopolisi szorosban kellett volna lennie, már elmúlt».¹

Mindez nem riasztotta vissza a magyarokat a nagy terv megvalósításától. Lelkesedve kérték a királyt a hadjárat megindítására s egy lélekkel ajánlották fel ismét közreműködésüket. A bíboros biztatásához hozzájárult a deszpota könyörgése is, a ki könyvek között kért segítséget országa elrablói, fiait elhurcolói ellen.² Maga Európa sem maradt azért közönytelenül a magyarokra, ha megtagadta is a tényleges részvételt. A magyarok tudták, hogy Európa figyelme, rokonszenve kíséri őket a hófödte hegygerinczek úttalanáira. «A szolidaritás emez érzete, Európa morális segélye — mondja *Salamon*»³ — bár a remények gyakori meghiúsultával vásároltatott meg, nagy szellemi tényező volt azon lelki emelkedésben, melyet Hunyadiban s a hősiségben, melyet mind benne, mind katonáiban csodálunk.»

Buzdítólag hatottak a készülődések folytatására *Hunyadi* és *Ragusa* levelei is.⁴ *Ragusa* 1443 május 11-én kelt levelében értesíti *Ulászlót*, hogy *Caraman* nagy csapást mért a szultánra; *Hunyadi* pedig, ki ekkor a déli részeken hadak toborzásával s a török beütések visszaverésével foglalatoskodott,⁵ május 25-e

¹ *Fraukói*: Cesarini élete 35. old. — A pápa ugyanis 10 gálya felszerelési költségeit, mintegy 20,000 aranyat a florenczi és velencei pap-ságra kivetett tizedből akarta fedezni, mit a velencei senatus elégtelennek tartott s ezért akadályokat gördített annak beszédése elé (i. h.). A készülődéseket folytatták ugyan, de mire elkészültek volna, 1444 febr. elején megjött az értesítés, hogy a magyar sereg visszatért (i. m. 43. l.). *Encus Sylvius* egyébként már 1443 júl. elején biztosra vette, hogy Velence nem fog hajókat adni (F. R. Austr. 61. k. 165. l.), mert ekkor még egyetlen gálya sem volt felfegyverezve, sőt még gondoskodás sem történt róla (F. R. Austr. 62. k. 40. l.).

² *Dlugoss* 774. l.

³ *Salamon*: M.-ország a török hód. korában 31. l.

⁴ Mindkét levelet kiadta *Chmel*: *Materialien* I. 114. sk. l.

⁵ A király említi egyik levelében (Mon. Pol. Hist. II. 137. l.), hogy csupán 1443 első negyedében négy török támadást vertek vissza.

táján azt írja a szerb deszpotának, hogy a nándorfejevári kapitányok értesítése szerint egy *Drinápolyból* jött kém a szultán háromszoros vereségéről és haláláról hozott hírt, az európai rész védelme elhanyagolt állapotban van s a készülődő hadjárat oly félelemmel tölti el a törököket, hogy a magyarok 30,000 emberrel akár a tengerig szoríthatják őket.

Hunyadi annyira alkalmasnak találta az időt a támadásra, hogy kijelentette, ha mind cserben hagyják, maga megy az erdélyiekkel a törökök ellen.¹ Mintha csak a régi lovagkornak feléledését látnánk, annak a kornak, mely életet, vagyont, mindent feláldozott, a mit hitének, hazájának védelme megkívánt. *Hunyadi* volt annak a fényes kornak utolsó képviselője, «utolsó s egyik legmagasztosabb példaképe a középkori kereszties vitézeknek».²

A mi idő még volt, a király a készülődésekre, lovak, fegyverek szerzésére fordította.³ Bár június 28-án már készen állott a sereg,⁴ *Dlugoss* szerint mégis csak július 22-én indult el *Budáról*. *Callimachus* és *Boufini* a király indulásának idejét május kalendája tájára teszik,⁵ de ez lehetetlen. A királyról tudjuk, hogy június 5-én,⁶ sőt június 28-án⁷ is még mindig *Budán* volt s mi több, *Cesarini* július 11-én kelt levelében is még mindig csak a készülétek előrehaladásáról ír,⁸ melyet annyi ok hátráltatott, hogy már attól félt, azon a nyáron el sem indul a sereg a törökök ellen.⁹

¹ Julian kard. levele Schlickhez (F. R. Austr. 62. k. 72. l.).

² *Salamon* i. m. 53. l.

³ *Dlugoss* 775. l.

⁴ Ulászló 1443 jún. 28-án írja a Várdai testvérekhez: «ecce instante iam festo beatorum Petri et Pauli apostolorum disponimus nos ad iter.» (Zichy okm.-tár IX. 60. l.).

⁵ *Callimachus* 104. old.; *Boufini* 111. old. — *Ivanich* (Schwand. II. 16. l.) a hadjárat kezdetét aug. közepére teszi.

⁶ *Ráth K.*: A magy. királyok, erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyeik (Győr, II. kiad. 1866) 178. l.

⁷ Zichy okmtár i. h. E napról keltezték Budán a király és a cardinális Frigyeshez írt leveleiket (*Chmel*: Mater. I. k. 111. l.). *Jireček* (Gesch. d. Bulg. 364. l.) szerint már júniusban megindultak Budáról.

⁸ *Fraknoi*: Ces. élete 34. l.

⁹ Schlick válaszleveléből (F. R. Austr. 62. k. 71. l.).

Mik lehettek ez okok? Bár a folyton tartó török becsapások is nyugtalanították és késleltették a készülődés folyását,¹ a főök mégis a belső zavarokban rejlett. A király nem hagyhatta el előbb az országot, míg a belső békét biztosítva nem látta, miért is *a török ellen már készen álló sereget kénytelen volt előbb a mindig nyugtalankodó Giskra ellen vezetni, a mi huzamosabb időt követelt,*² meg a török hadjáratra szánt készletet is megapasztotta.³

Budáról a királlyal együtt indult *Julján* bíboros és *Bran-konics* is, míg *Hunyadi* bizonyára csak később, a déli határ közelében csatlakozott seregével a királyhoz.⁴

A hadseregben a legkülönbélebb nemzetek voltak. A zömét természetesen magyarok alkották. A nemesség megjelenése nem volt ugyan kötelező, hisz támadó hadjáratról volt szó az ország határain kívül,⁵ de sokat a szent ügy iránt való lelkesedése, a haza megvédésének tudata bírt a csatlakozásra. Főpapokat és zászlós urakat is⁶ szép számmal látunk banderiumaik élén a hadjáratban, mások a gyakori török beütések miatt állandóan fegyverben élő s jól begyakorolt, fegyelemhez szokott udvari katonáikat küldték *Hunyadi* zászlói alá.⁷ Különösen az ifjú-

¹ Mon. Pol. Hist. II. 137. l.

² Schlick levele Cesarinihez 1443 júl. elején (F. R. Austr. 62. k. 39. l.). Ugyanazontájt bővebben ír Schlick e harczról Nicolo degli Arcimboldihoz s itt említi, hogy már 10 napja folyik e harcz (F. R. Austr. 62. k. 44. l.). Giskra csak szept. 1-én kötött egy évre fegyverszünetet Rozgonyi Simon egri püspökkel (*Teleki* X. k.).

³ F. R. Austr. 62. k. 45. l.

⁴ *Huber* 177. old.; *Szalay* III. 55. l. Megerősíti ezt, hogy Hunyadi júl. 26-án még Kolozsvárott (Orsz. Lev. Dl. 28,238), szept. 7-én Szegeden volt (Dl. 13,748), előtte pedig úgyszólván egész Erdélyt bejárta (Kállay cs. lev. 457., 458., 460., 464., 481., 482. sz. okl. a M. N. Múzeumban; *Katona* XIII. 246. l. stb.).

⁵ 1430 óta a «communitas nobilium» kötelezve volt az inkorporált országok (Szerbia stb.) megvédésére is (*Féjer*: Cod. dipl. X. k. VII. rész, 244. l.), de ekkor a hadjáratot ez országokon túlra tervezték.

⁶ A visszatérés után a templom falára függesztett czímerekből tudjuk.

⁷ *Salamon*: M.-orsz. a török hód. korában 29. l. Így tett Ujlaki is, mert betegsége otthon tartotta (*Katona* XIII. 255. l.).

ság karolta fel lelkesen a hadjárat ügyét.¹ A vármegyei csapatok² mellett ott vannak az országgyűlés által megszavazott s a *Brankovics*tól megtoldott összegeken toborzott zsoldosok is. Maga *Hunyadi* 32,000 aranyat fordított a sajátjából a költségek fedezésére.³

A király táborában látjuk a jánoslovagokat *Szentgyörgyi Tamás* vránai perjel személyes vezetése alatt⁴; ott találjuk a lengyel rendektől küldött 5000 fegyveresen kívül a pápai segélypénzen fogadott külföldi katonákat, különösen cseheket⁵; s még számos más kereszties vitézt. A déli határ átlépése után még több mint 8000 gyalogos és lovas szerbvel, továbbá *Cohác Péter* vezetése alatt mintegy 6—700 bosnyákkal gyarapodott a sereg.⁶ Kisebb számban oláhok is részt vettek a hadjáratban, valószínűen *Hunyadi* seregéhez csatlakoztak.⁷

Így, noha valami impozánsan nagy hagseregre nem is gondolhatunk, mégis jelentős haderő lehetett a maga korában. *Beheim*, ki versbe szedte e hadjárat történetét néhány évtizeddel később, a király seregének számát 14,000-re,⁸ *Bonfini*

¹ *Barabás*: Teleki okl.-tár II. 11. old. Sokat a király a zavaros belső viszonyok miatt marasztalt itthon. *Horráth M.* (II. 558. l.) szerint a nemességben hiányzott volna a lelkesedés.

² *Teleki* X. 57. sz. okl.

³ A *Brankovics* okl. (Katona XIII. 270). Más forrás szerint (*Schlick* levele 1443 aug. 31-én F. R. Austr. 62. k. 72. l.) 60,000 forinttal járult az üggyhöz.

⁴ *Fejér*: Genus, incunabula etc. 54. l.

⁵ *Fraknoi*: M.-orsz. és a Szt.-Szék II. 53. l.

⁶ A baboros levele (F. R. Austr. 61. k. 281. l). — *Callimachus* (105. l.) állítása, mely szerint a szerbek Szófiánál csatlakoztak volna, téves. — A baborostól *Cohác*znak nevezett bosnyák vezér *Jivček* szerint (*Gesch. d. Serben* II. 181), nem más, mint «*Petar Kovačević* aus der Familie der Dinjičević bei Srebница» v. ö. *Jorga*: *Gesch. d. osm. R. I.* 433. l.

⁷ Jelenlétükről szól *Beheim* (Quellen und Forschungen zur vaterländ. Gesch.-ben, 1849, Karajantól) 258. sorában és *Chalcocondylas* 307. l. Oly csekély számban vettek részt, hogy *Cesarini* érdemesnek sem tartja külön felemlíteni jelenlétüket. *Jorga* a *Gesch. d. rum. V. 1.* 319. l-on még nagy számú oláh résztvevőről beszél, de a *Gesch. d. rum. R. I.* 431-ben már elismeri segítségük jelentéktelen voltát.

⁸ 32. sor (*Karajan*: *Quellen und Forschungen* etc.). *Kupelwieser*

15,000-re teszi. *Ducas* az egész hadsereget, mely a Dunán átkelt, körülbelül 25,000 főre becsüli.¹ Nem lehet arról szó, mintha *Ducas* csakis a király, vagy csakis *Hunyadi* seregét tartaná 25,000-nek, mert ő nem tesz különbséget a király, kit egészen fiatalnak tart és *Hunyadi* seregei között, az egész magyar sereg-ről szól. Ha már most *Ducas* 25,000-éhez hozzáadjuk a «több, mint 8000» szerbet, a néhány száz bosnyákot s más, a sereghöz szegődő segédnépeket, helyesnek kell elfogadnunk *Marianus Barletius* állítását, a ki szerint a keresztény sereg 35,000 főből állott.²

A sereget fegyverrel, élelemmel, különféle hadiszerekkel megfelelő módon látták el.³ A teherszállító kocsikon kívül mintegy 600 harcziszekeret is vittek magukkal. Ezek kezelését a cseh zsoldosokra bízák. A biboros egyik levelében fennmaradt egy cseh zsoldosvezér neve is: *Chapcho*.⁴

(68. l.) e számot csak *Hunyadi* seregére vonatkoztatja, de *Bleyer* (*Beheim* M. élete, Száz. 1902. 220. l.) szerint is csak a király serege.

¹ *Ducas* (Bekker bonni kiadásában 217. l.) a deszpota «λαβὼν ἑπταίς καὶ τοξότας ἄγρ: χιλιάδας εἰκοσι: πέντε παρὰ τὸν ποταμὸν. — *Beheim* és *Bouffini* adatában, két egymástól távol álló forrás egyöntetű állításában, nincs miért kételkedünk. Ha adatukat összevetjük *Ducas*éval, *Hunyadi* serege 10-11,000 főből állhatott. Így megértjük, miért épen 10, illetőleg 12,000 emberrel vonult előre *Hunyadi* később a *Moravánál*.

² *Barletius*: *Vita et res præclare gesta G. Castrioti* (Zágráb, 1743.) 12. l. Ezt fogadja el *Teleki* I. 339.; *Huber* 178. és *Kapetwieser* 68. l. *Ducas* adatát az egész sereg-re értelmezik *Engel* (*Gesch* v. *Serwien* 387.), *Cavo* (*Gesch. Polens* IV. 334.) *Dimitrijevic* (56. l.). *Fraknoi* (*Hunyadiak* és *Jagellók* 31. l.) *Pör Antal* (*Hunyadi J. élete*, 70. l.), *Engel* (*Gesch. Ung.* III. 62.) az egész sereget 40,000-re teszik, *Hammer* (I. 452.) 32,000-re, *Vasary* (I. Ulászló és a várnai veszed. 31. l.) 30—35,000-re. E tekintetben már egyidejűleg is nagyon különféle hírek keringtek. (F. R. Austr. 62. k. 45. l.)

³ *Beheim* (34. sor) írja: «Daz warn gut werlich leut all gar.» A sok győzelem a túlnyomó számnú ellenség felett is bizonyítja.

⁴ A biboros levele 1443 június 28-án *Frigyeshez*: «iste serenissimus dominis rex omnino asserit se iturum ad hoc passagium, solum expectatur certa pecunia ventura a Johanne wayvoda pro stipendio *Chapchonis* et suorum pedestrium, qui debent conducere thabor curruum.» A szekerek számát egy, a hadjáratban részt vett cseh vitéz jegyezte fel (*Huber* 178.). *Schlicknek* *Julianhoz* intézett válaszlevelében is (1443 aug.

Azt kell hinnünk, hogy néhány ágyú vagy más ilyen löszerszám is volt a seregnél, *Dlugosson* és *Bonfinin* kívül megerősíti ezt a doge nek a dogenak 1443 augusztus 8-án kelt levele, melyben a doge értesíti *Cesarinit*, hogy teljesítve a magyar király és a kardinális kérését, 10,000 font löport ajándékoz a keresztény seregnek s azt már *Sebenicoba* is szállíttatta.¹

Még egy érdekes jelenségről kell szólnunk a sereg útjának tárgyalása előtt s ez az, hogy utánpótlásról, a visszavonulás biztosításáról soha szó sem esik. *Még az erős Szendrőt is török kézen hagyták maguk mögött.* Utánpótlásról azért nem gondoskodtak, mert a legszükségesebbeket úgyis magukkal vitték, készleteiket pedig mindig arról a területről pótolták, amelyen éppen voltak. Ezért a sereg állandó előrehaladásra kényszerült s ha kénytelen volt megállni, az a seregre könnyen katasztrófális lehetett, mint jelen esetünkben látni fogjuk. A visszavonulás biztosításával pedig azért nem törődtek, mert amerre a sereg egyszer elvonult, ott nem maradt ellenség, a kitől félni kellett volna.² A váraknak aránylag csekély őrségük volt, Szendrőből pedig az őrség többsége Nis felé vonult vissza, hogy a többi török csapatokkal egyesülve támadjon. Egyébként is: teljes vereség, vagy teljes győzelem, «vincere aut mori,» csak e kettő között lehetett választani *Hunyadi* felfogása szerint.³ Egyik esetben sem volt szükség valami előrelátásra.

A király útjáról, Budától Nándorfejérvárig, inkább csak ta-

31-én) szó van a szekerekről: *subiungitis præterea magnificum Johannem waywodam . . . currus Bohemico more instructos habere* (F. R. Austr. 62. k. 72. l.). Sokan kétségbevonják, hogy egyáltalában szekereik is lettek volna; mások (*R. Horváth*: M. hadi krón. I. 260.) szerint voltak ugyan, de visszahagyták az uti nehézségek miatt; azonban a cseh vitéz visszafelé való útjukban is említi őket.

¹ *Fraknoi*: M.-ország és a Szt. Szék II. 423. l. — *Kupelwieser* (68. l.) és *R. Horváth* (260. l.) nem látják bebizonyítva, pedig ekkor már hazánkban az ágyúöntés eléggé virágzó iparág volt (Száz. 1875. 732. l.).

² Gondoljunk csak *Hunyadi* levelére *Ujlak*hoz: «sine aliquo periculo optime venire poteritis etiam cum equis sedecim» (*Katona* XIII. 254. l.).

³ *Andreas Pannonius* írja *Hunyadi*ról (*Fraknoi*—*Ábel*: Két m.-országi író a XV. sz.-ból, 2. l.).

lálgatásokra vagyunk utalva. Budáról megindulva, csak lassan haladt, hogy a késedelmezők utólérhessék. *Dragoss* első pihenőhelyül *Pieczket* említi. Hogy melyik helység rejlik e név mögött, nem tudjuk.¹

A király további útjáról azt mondja *Callimachus*, hogy «átkelvén a Tiszán, ismét a Dunához kanyarodott és seregét *Salsus Lapis*nál átszállította Bulgáriába.² Lényegében követi *Bonfini*, csak itt-ott hozzátold, így: a Tiszánál a sereg három napig pihent, majd ezen átkelvén, a Duna mentén haladt, egészen «ad *Salsum Lapidem et Cobin*, qui ante *Sinderoviam* situs est» — s itt ismét átkelt a Dunán. A kik e két írot követik, azok tehát a sereg átkelési pontját a Dunán *Temeskubinnál* keresik.³

Szól még a sereg útjáról egy harmadik író is, *Beheim*. Szerinte a király *Váradra* ment, majd meg átkelt a «tutenrib» nevű révnél s innen a Dunán át Bulgáriába vonult seregével.⁴ Hogy milyen folyón történt az átkelés «tutenrib»-nél, nem írja. *Karajan*⁵ a «tutenrib»-et azonosítja a fentebbi két író *Salsus Lapis*ával, mely szerinte nem egyéb, mint a szláv *Slankamen*. Behatóbban foglalkozott ezzel a kérdéssel *Bleyer*.⁶ A «tutenrib»-et egynek veszi az oklevelekben előforduló *Tytleurewel*, *Titelrévvel*, mely *Titel* mellett feküdt.⁷ A másik vitás pontra, melyik *Váradot* érti itt *Beheim*, *Bleyer* nem ad határozott választ. Először *Péterváradra* gondol s az így keletkező ellenmondást, hogy t. i. a sereg *Péterváradon* lévén, már túl volt a Dunán s később mégis átkelt *Titelrév*nél is, úgy magyarázza,

¹ *Karajan* (Quellen und Forschungen etc. S. I.) Bicskére, a mai Tápióbicskére magyarázza (Bykche, Biche néven is előfordul ez a XV. sz.-ban, *Csánki*: M.-orsz. földrajza a Hunyadiak korában I. 25.), mások *Pestre* gondolnak.

² *Callimachus* 105. l.

³ Így *Hammer* I. 452; *Zinkeisen* I. 611; *Teleki* I. 336; *Horváth M.* II. 557; *Sayous—Molnár*: M.-orsz. tört. I. 279; *Cassin*: J. de Hunyad 280; *Hertzberg* 559; *Thim*: Szerb. tört. II. 57; *Ráth K.* i. m. 179; *Wertner Mór*: A magy. hadj. a XV. sz. első felében (Hadtört. Közl. 1911. 562. l.

⁴ *Beheim* 31. s köv. sorok.

⁵ I. h.

⁶ *Bleyer*: *Beheim M.* (Száz. 1902, 220.)

⁷ *Csánki* i. m. II. 140. l.

hogy csak a király kelhetett át *Pétervárad*nál, a többi főúr banderiuma *Titelrév*nél¹ s a királyéval *Slankamenn*nél egvesültek. Nem okoz ellenmondást s sokkal valószínűbb a *Bleyer* említette másik lehetőség, hogy t. i. *Beheimi Váradja* alatt *Vásárosvár*nál, a mai *Újvidék* értendő,² mert a király tényleg időzött e vidéken, a mint 1443. szeptember 21-én *Futakról* kelt levele bizonyítja.³

Még egy látszólagos ellenmondás van *Beheim*nél. Azt mondja ugyanis, hogy a király «tutenrib»-tól, a hol átkelt, «a Dunán át ment Bulgáriába». Ezt *Bleyer* úgy értelmezi, mintha *Beheim* azt akarná mondani, hogy a sereg tulajdonképen nem kelt át *Titelrév*nél, hanem csak hajóra szállt s hajón ment le a Dunán. Maga *Bleyer* is lehetetlennek tartja ezt. Azonban megszűnik az ellenmondás, ha elfogadjuk *Callimachus* és *Bonfini* állítását, hogy a király átkelt a Tiszán is, még pedig — tehetjük hozzá — *Titelrév* környékén, mely a Dunához is, meg a Tiszához is közel fekszik. Ez esetben a király útja *Újvidéken* át a *Titelrév*hez vezetett, itt átkelt a Tiszán s így még mindig megvolt a Dunán való ismételt átkelés szükségessége. Erre az útra a királynak oka is volt, hiszen a magyar sereg nagy része Erdélyből a délvidéken csatlakozott a királyhoz. Ha ellenben azt fogadnánk el, hogy a sereg *Zalánkemén*nél vagy *Titelrév*nél a Dunán kelt át, akkor még a Száván is át kellett volna kelnie,⁴ a mire nincs adatunk, viszont a Tiszán való átkelésre — habár csak *Callimachus*tól és *Bonfini*től — mégis van.

De hol volt a Dunán való második átkelés? Ha semmi más adatunk nem volna, *Hunyadi* tapasztalt óvatossága birna reá bennünket, hogy *Huberral*⁵ *Bonfini* állítását tévesnek nyilvánítsuk. Lehetetlen, hogy *Hunyadi* épen a török kézen levő *Szendró*vel szemben *Temeskubin*nál kockáztatta volna meg az átkelést. Hogy mi volt az átkelés helyére vonatkozólag az eredeti terv, kitűnik *I. Ulászlónak* 1443 június 28-án a *Várdai*

¹ *Bleyer*. 221. l.

² *Csánki* II. 141. l.

³ *DL*. 13747.

⁴ *Huber* (178. l.) és *Kupelwieser* (69. l.) szerint át is kelt.

⁵ *Huber* i. h.

testvérekhez irt leveléből. Ebben a király még Budáról értesíti az említetteket, hogy immár készen van az indulásra s Nándorfejérvár felé fog haladni, miért is megparancsolja, hogy ők is arra siessenek.¹ *Julian* biboros ugyan — mint *Schlick* kanzellár levele bizonyítja² — inkább ajánlotta, hogy a lovasereg számára alkalmasabb oláhországi sík vidéken haladjanak, de annyi kétségtelen, hogy ez alkalommal nem követték tanácsát.

Bár a török írók is a Belgrádnál való átkelés mellett szólnak,³ döntő bizonyítéknak mégis e kérdésben a biborosnak november hóban kelt levelét kell tartanunk, melyet már Szerbiában irt s a melyben azt mondja a sereg útjáról: «transivimus Belgradum et intravimus Rassiam».⁴

Az átkelés idejét *Huber* október elejére teszi.⁵ Következtetése újabb adatok által helyesnek bizonyult. A kardinális említett levele szerint az átkelés után 5–6 nap múlva a *Moraván*nál voltak, a hol rögtön megérkezésük után az első csata folyt.⁶ E csata napján kelt a királynak egy anyjához, Zsófia lengyel királynéhoz irt levele, ennek dátuma pedig október 21.⁷ Az átkelés tehát október 15-e táján történt.⁸

¹ *Zichy* okm.-tár IX. 60. old. — Tekintetbe véve az akkori átkelések nehézségeit, alig tehető fel, hogy az előre megállapított tervtől eltértek volna.

² F. R. Austr. 62. k. 95. l.

³ *Nesri* (Thurnál 58. l.) és *Szádlüdin* (Vámbérynél 205. l.)

⁴ Közölte *Wolkán* (F. R. Austr. 61. k. 281. l.). A címzés és datálás téves és későbbi eredetű (v. ö. *Jireček*: *Gesch. der Serben* II. 181.), de magának a levélnek hitelessége kétségen felül áll, mert csaknem minden részlete megerősítést nyer *Eneas Sylvius* leveleiből (pl. F. R. Austr. 61. k. 281. l. is). — Felemlíthetjük még *Thuróczyt*: «*Danubium* transiens pervenit in Rasciam» és *Chalcocondylast* (307. l.): «ἐπὶ δὲ τὸν ἵόρρον διαβάντες ἔ; τὴν τοῦ βασιλέως χάραν ἐγένοντο.»

⁵ *Huber* 183., *Jorga*: *Gesch. d. osm. R. I.* 433. szintén. — *Kupelwieser* (69. l.), *Rieth K.* (178. l.) és *Wertner M.* (Hadtört. Közl. 1911. 562.) aug. közepét tartják az átkelés idejének.

⁶ F. R. Austr. 61. k. 281. l.

⁷ F. R. Austr. 42. k. 10. l.

⁸ Bizonyítja még ezt az is, hogy a király szept. 21-én még csak Futakon (Dl. 28238), Hunyadi pedig szept. 7-én Szegeden volt (Dl. 13748). *Eneas Sylvius* 1443 okt. közepe táján még csak azt írja Cesariniről: «adversus Teucros castra moturus est» (F. R. Austr. 61. k. 203. l.).

Ezzel megkezdődött az a diadalokban dús út, mely fáradalmait, renklívüli megpróbáltatásai ellenére is dicsőségében szinte egyedül áll történelmünkben. A magyar zászlót a magyar vitézség szimbolomául ismét mélyen a Balkán havasai között lengette a hideg öszutólji szél. Csak századokkal előbb akadt magyar hadvezér, a ki a magyar sereget mélyebbre vezette a Balkán hegyein át s az 1443-i hadjárat volt az utolsó eset, hogy az északi Balkán népeit, szerbet, bosnyákot, oláhot, bulgárt együtt, ilyen nagy számban lelkesedéssel magyar zászló alatt látjuk küzdeni.¹

Útjuk célja Szerbián és Bulgárián át *Hadrinapolis*, *Drinápoly* volt,² de csak Románia határáig,³ a *Zlatica* nevű hegyig és szorosig jutottak.⁴ A kalauz *Brankovics* volt,⁵ a ki kora ifjúságától e tájakon élt s a vidék minden zegét-zugát jól ismerte.

Útjuk kezdetének történetét elbeszéli a biboros többször idézett levele, melyet egy fejedelemhez, valószínűen *Frigyes*hez intézett.⁶ E szerint a keresztény sereg *Belgrádból* egyenesen a *Moravához* tartott,⁷ hova 5—6 napi út után értek. Itt, a folyó tulsó oldalán, mintegy 300 főből álló török csapat bukkant fel, hogy zsákmány után leselkedjék. Mihelyt *Hunyadi* értesült a dolgról, késedelem nélkül átkelt a *Moraván*, mire a török csapat futásnak eredt.⁸ A magyarok nyomukban. Üldözés közben

¹ *Marczali*: A magy. nemzet tört. I. 295. l.

² A király levele F. R. Austr. 42. k. 10. old-on, a kardinálisé *Franói*: Cesarini élete 42. és 113. old-on.

³ *Katona* XIII. 255. old. és még számos oklevélben.

⁴ «mons et strictum Zhathica» (Száz. 1868, 33. l.)

⁵ A török források említik *Thury*nál 18. l. és *Vámbéry*nál 206. l. A szerb írók szeretik a hadjárat egész dicsőségét *Brankovics*nak tulajdonítani s *Hunyadi*t csak mint *Brankovics* terveinek végrehajtóját szerepeltetik.

⁶ *Font. Rer. Austr.* 61. k. 281. l. A hadjárat történetének elbeszélésében úgyszólván teljesen az oklevelekre vagyunk utalva, mert az egyes írók zavarosan írják le az eseményeket. Az egyes csaták körülményeit oly annyira összezavarják, hogy az igazságot belőlük kihámozni nem lehet.

⁷ *Huber* (183. l.) és *Kapetwieser* (69. l.), kik a biboros levelét nem ismerték, a sereg útját *Belgrádból* délfelé *Kragujevac*zon át *Krusevac*zig vezetik, itt fordultak volna keletre s *Alexinác* közelében értek volna a *Moravához*.

⁸ Említi ezt *Eneas Syrius* is (F. R. Austr. 61. k. 281. l.) Úgy

sokat megöltek, néhányat pedig elfogtak. Ezek között két előkelőbb is volt, kiket most vallatóra fogtak s így megtudták, hogy mintegy két napi járásra egy basa táborozik seregével (basa, viceimperator Turcorum). *Hunyadi* erre a király engedélyéből körülbelül 10,000 lovassal előrément, hogy felkeresse a basát, a király pedig tábort ütött, a Morava partján.

A király anyjához írt levelében részletesebben ismerteti az első kis csatát. «Három nappal szent Lukács evangelistának most mult ünnepe után — olvassuk a király levelében — tetszett a fenséges Istennek a Burhamben és Czemben basák vezetése alatt összegyűjtött erős török sereggel hosszú küzdelem után a déltájban (in hora prandii) Szófia városának közelében lefolyt csata. A törökök a nélkül, hogy a mi embereinkben kár esett volna, egyszerre megveretvén, visszahúzódtak, a hol az említett Burhamben és Czemben főhivatalnokokat foglyul ejtettük.» Majd felszólítja *Ulászló* a lengyeleket, hogy kérjék továbbra is az Isten segítségét, «hogy az Úr Isten kedvező útad adjon a nagyobbakra».¹ Lehetetlen, hogy az e levélben ismertetett *kisebb*

látszik ebből az eseményből alakították Callimachus és utána Bonfini elbeszéléseit, hogy 500 főnyi magyar sereg átkelt a Moraván, török kémcsapatra bukkant s így megtudták, hogy a közelben 2000 török tanyázik. Erre a magyarok visszahúzódtak a túlerő elől, de a király épen arrajáró nagy vadászkíséretének láttára a törökök megfutottak. — *Schlick* már 1443 szept. 16-án Grazban úgy értesült, hogy nagy török sereg tart a magyarok felé (F. R. Austr. 62. k. 82. l.). Ez értesülés bizonyára kémek jelentéséből eredt, még mielőtt a sereg Szerbiában lett volna. Egyébként a későbbiek a hír helyes voltát igazolták.

¹ A király eredeti levelét a maga egészében nem adták ki, csak Zsófia lengyel királynő átiratából ismerjük, de ennek kiadója, *Bachmann* (F. R. Austr. 42. k. 10 sk. l.), ismerte az eredetit is és az eltéréseket jelezte. Így tehát mi az eredeti levél szövegét fordítottuk. Eltérés egyébként csak a nevekben van s a végén a királynő *Ulászló* levelének befejezését elhagyja s helyette hozzáfűzi, hogy úgy hallotta, három kapitányt fogtak el, de egyik megmenekült s állítólag («dicitur») a megvert török sereg 40,000 emberből állott. A király levele felszólítással végződik, hogy a levélben mondottakat közöljék az előkelőkkel is. A királynő levelét tehát azzal az utasítással küldte el, hogy másokkal is közöljék s ezért több példányban lemásolták. Így fordulhatott elő, hogy a másolatban már nincs feltüntetve, mit tartalmaz a király levele s mit fűzött hozzá a királynő,

győzelemben fel ne ismerjük a biboros leveléből ismeretes csatának elnagyzolt mását. Mindkét levél a legelső harcokról szól, melyet újtukban vívtak. A király leveléből — mely egyébként a Balkán helyrajzában nem ismeréséről tanúskodik — több kisebb részlet mellett megtudjuk a csata napját.

Hat évvel később maga *Hunyadi* e szavakkal emlékezik meg az első kis harcokról: «Baj nélkül a szerb részekbe érvén, először mindjárt a Moravánál diadalmas karral vertük le a kegyetlen törököt.»¹

Hunyadinak a biboros levelében említett előrevonulásáról maga *Hunyadi* is szól *Ujlaki Miklóshoz* írt levelében, csak ő a körülbelül 10.000 vitéz helyett pontosabban 12.000-t mond, köztük *Ujlaki* bandériumát.² Mielőtt e levelében a hadvezér előnyomulásáról szólna, említ még egy harcot, melynek ismeretét *Ujlakiban* már feltételezi. «Fölöslegesnek látjuk — írja

hanem a kettő egybeolvadt. Egy ilyen másolat lehet az a levél, melyet Lewicki tett közzé a Codex epistolaris sæc. XV. (Mon. Pol. Hist. III. k.) 485. l-án. — *Huber* (118. l.) a király e levelét — valószínűleg a királynő 40.000 törökről szóló hozzátoldása miatt — nem tudja beilleszteni a hadjárat történetébe s bár hitelességét nem vonja kétségbe, egyszerű stílusgyakorlatnak tartja. — A királynő hozzátoldása úgy keletkezhetett, hogy a levél elküldése után ért csak a király táborába Hunyadi október végi győzelmének híre s vagy még a levélvivője hallott valamit, vagy új küldött vitte a hírt s ott *egy* ütközetre magyarázták. A király november 9-i levelében is említ egy kisebb csatát. Két győzelemről szólván az elsőről azt írja: «una in particulare di certa quantita di inimici tagliati a pezzi, particolarmente a i lati dell' exercito nostro» (*Muratori: Scriptores*, XVIII. k. 474. l.).

¹ *Hurmuzaki: Documente etc. I. 2. rész, 761. l.* Lehet, hogy erről a győzelemről szól Hédervári nádor tudósítása Frigyeshez, ki válaszlevelében írja a csatáról: «sperantes hoc preliudium per te nobis expositum auspiciis esse future alicuius magne victoriae» (F. R. Austr. 62. k. 58. l.). A levél nincs keltezve, *Wolkán* dátumát 1443 július végére, *Chigi* (*Wolkán* idézi) okt. 20-ára teszi. *Wolkán* felfogását arra alapítja, hogy Frigyes megígéri a nádornak, hogy vizsgálatot indít hatalmaskodó győri kapitányai ellen s *Schlick* 1443. aug. 31-én (F. R. Austr. 61. k. 70. l.) már szól a vizsgálatról. Ez azonban véleményünk szerint nem lehet biztos alap, mert a győri kapitányok túlkapása nem volt ritka eset, másrészt a király okt. 21. előtt semmi esetre sem vívott még harcot a törökökkel.

² *Katona XIII. 251. l.*

Hunyadi — hogy még egyszer írjunk arról a győzelemről, melyet néhány nappal ezelőtt a mindenható Isten nekünk és a keresztény népnek engedett, úgy hisszük, a király és a mi leve-lünk-ből is jól ismeretes nagyságod előtt.» Ezután elmondja, hogy e 12,000 vitézzel való előnyomulása közben a török he-lyeket elpusztítván,¹ *Nissá*hoz értek, melyet szintén elfoglaltak, kifosztottak s felgyújtottak,² majd pedig leírja azokat a harczokat, melyekről még később lesz szó. Világos ezek után, hogy az a harcz, melynek ismeretét feltételezi, még *Nis* elfog-lalása előtt történt s nagyobbnak kellett lennie, mint a mit a bíboros és a király elsőnek rajzol. — Csak pár sorral feljebb említettük *Hunyadi* egy levelét, melyet hat évvel ez események után írt s melynek egy részét idéztük is. Tovább így szól a levél: „Azután (t. i. az első ismertetett Morava-menti össze-csapás után) átkelven a király egész seregével a Morava másik partjára, a törökök sok és folytonos támadása által nyugtalanítva és késleltetve, Bulgáriába értünk, hogy *Nissa* városát hatalmunkba ejtsük, a gonosz *Zywanbecgh* (törökösen *Sinan* bég-nek mondanók) vezérlete alatt igen nagyszámú odasiető kegyet-len török lovasság vissza akart tartani az említett *Nissa* meg-közelítésétől, melytől akkor még egy vagy több napi távolságra voltunk . . . Familiárisunk, *Ongor* velünk együtt király urunk tanácsa szerint néhány ezer lovas kíséretében oly erővel csapott a sűrű és roppant számuk által hatalmas török csapatok közé, hogy a törökök megrettenve, inkább nyomorult futásban a szégyenletes menekvést, mint a velünk való össze-csapásban a győzelmet kísérelték meg.»

Ime az a sokat vitatott harcz, melyre Hunyadi Ujlakihoz írt levelének elején czéloz. Ez nem lehet sem az *Ujlaki*hoz írt levélben később felsorolt harczok egyike, hiszen azok már *Nis* elfoglalása után történtek, sem a bíboros novemberi levelében vázolt első, kisebb harcz, hiszen azt *Hunyadi* 1449-i levele

¹ *Nesri* (Thurynál 58.) és *Szádüddin* (Vámbérynél 206.) szerint ekkor pusztította el Hunyadi Kruseváczot (Aladsa—Hisszár) is.

² *Nis* elfoglalásáról szól a bíboros (F. R. Austr. 61. k. 281. l.), *Eneas Sylvius* (u. o.), *Nesri* és *Szádüddin* is (i. h.).

³ *Hurmuzaki*: Documente I. 2., 761. l.

is külön említi, sem pedig a király levelében október 21-inek nevezett harc, mely azonos a kardinálistól leírt első csatával, s a vezérek is mások voltak, meg erről aligha írta volna november 8-án *Hunyadi*: «néhány nappal ezelőtt». A *Sinan* béggel vívott harc napja október legvége lehetett.

Hogy a király és a biboros november hóban írt levelükben nem szólnak e csatáról, az nem teszi kétséssé a harc megtörténtét, mert a november 3-i kivételével a többi *Nis* mellett vívott ütközetről sem szólnak. S ez érthető. *Hunyadi* e győzelmeket a vele előrenyomuló «néhány ezer lovassal» vívta ki, mikor pedig a királyhoz visszatért, akkor már a figyelem a legnagyobbik, legutolsó ütközetre, a november 3-ira irányult. Emléke maradt azért az októbervégi csatának is abban a hozzátoldásban, melyet *Zsófia* lengyel királynő fűzött *Ulászló* október 21-i leveléhez.

A *Nis* elfoglalását követő néhány kisebb csatáról csak *Hunyadinak Ujlakihoz* intézett leveléből értesülünk. Míg a sereg *Nis*nél pihenőt tartott, egy kisebb sereg jelent meg *Eze* bég vezérlete alatt. Alighogy ezt elűzték, egy másik török sereg tűnt fel, melynek vezérért *Hunyadi* csak «novus basa»-nak nevezi. Ezt is leverték. Ugyanígy járt az a harmadik sereg is, mely *Turhani* bég vezérlete alatt közeledett.¹

E három hadsereg jövelele azt a benyomást ébresztette *Hunyadiban*, hogy «ezek előzetes megállapodás szerint azon a napon találkozni akartak *Nissánál*». Úgy látszik e hármass csata egy napon folyt le,² legalább erre következtethetünk *Hunyadi* most említett szavaiból («illa die»).

Míg az üldözés közben egy városban megpihentek, a kémek hírül hozzák, hogy balfelől egy nagy és erős hadsereg közeledik³ s egyenesen a király táborának tart. Ez a már előbb megvert seregek maradványait is felvette. *Hunyadi* is késedelem

¹ *Kupelwieser* (70. l.) szerint a sereg délfelől jött, *Huber* pedig (183. l.) az üldözés irányát tartja délnek.

² *Teleki* I. 344., *Huber* i. h., *Horváth* M. II. 558. — *R. Horváth* J. I. 261. ezt lehetetlennek tartja, pedig e seregek 1—2000 embernél aligha álltak többől.

³ *Huber* (i. h.) szerint *Pirót* felől a *Nisava* mentén.

nélkül a király táborára felé siet. Útközben egy síkság szélén meglepődve vette észre, hogy egy igen nagy török sereg egészen el-lepi a mező síkját. Elismeri, ő maga is megrendült az első pillanatban, de csakhamar visszatért nyugodtsága, harcrendbe állítja seregét s meglepetésszerűen az ellenségre tör.

Ez volt a hosszú hadjárat legnagyobb csatája s Hunyadi levelén kívül több forrásunk is szól róla.¹ Ezek egybevetéséből egyekszünk tehát a harc egyes mozzanatait összeállítani.

A törökök előtt nem volt titok a magyarok közeleléte, épen ezért hadirendben haladtak, de *Hunyadi* támadása annak ellenére is annyira meglepte őket, hogy az első összecsapás után megfutottak. Egész estig tartott az üldözés, miben a szerb és bolgár lakosok is segítettek, a mint később a sereghez csatlakozva elmondották. Csak egy nagy hegy, az erdő sűrűsége s az éj homálya nyújtott a menekülőeknek oltalmat.²

¹ Kérdés vajjon a király (*Maratori*: *Scriptores* XVIII. 674. l.), a bíboros (F. R. Austr. 61. k. 281.) s Hunyadi (*Katona* XIII. 251. skk.) nov. leveleikben leírt legnagyobb csata valóban egy és ugyanarra a harcra vonatkozik-e? Hogy a király és a kardinális ugyanarról szól, nincs kétség, mindkettő jelzi nov. 3-át, a Hunyadi levelében leírttal való azonosságot pedig igazolta *Huber* (180. l.). Ugyanis mind a király nov. 9-én, mind Hunyadi nov. 8-án utolsónak jelzik e győzelmet s a körülmények rajza is az azonosság mellett bizonyít (pl. mindkettő szerint «in una campagna aperta» folyt le az ütközet, stb.). Ezt fogadja el *Katona* (XIII. 250.) és *Hammer* is (I. 453.). — Hunyadi levelének utalását egy előző győzelemre sokan (*Teleki* I. 341., *Engel*: *Gesch. von Serv.* 387., *Salomon*: *M.-orsz. a tör. hód. kor.* 33., *Horróth M.* II. 558.) úgy magyarázzák, hogy az a csata, melynek ismeretét feltételezi, a nov. 3-iki lenne s a részletesen leírt nagy csata nov. 3-ika után történt volna. E szerint nov. 3. és a levél dátuma (nov. 8.) közé esnék az ellenség üldözése, Nissa elfoglalása, három sereg megverése s még az utóljára említett nagy harc és a visszatérés a király táborába. Ennek lehetetlensége nyilvánvaló (*Huber* 187. l.). Ez esetben ugyanis a hadjárat legtöbb harcát a csatahelyek egymástól való távol-ságának és a hadsereg kimerülésének figyelembe nem vételével, 4–5 napi időközbe akarják beszorítani. — *Fraknoi*: Hunyadiak és Jagellók, 33. l. Turachan leverését teszi nov. 3-ára, a nagy harcot nov. 20-ára. *Katona* (XIII. 251.) a csak megemlített győzelemben a Schabeddin felett aratott diadalra gondol.

² A kardinális novemberi levelé i. h.

A megvert sereg száma 20—30,000 volt.¹ Sok előkelő török vezér is volt a seregben. A király a fővezéren kívül 13-ról tesz említést, — de csak számszerint — míg *Hunyadi* 13-at névszerint is felsorol.² «Basa novus; item Ezebegeh, filius Kwrenycz; item Kezebegeh waywoda Bodoniensis; item Zyuanbegeh wayda de Kwrsolech; item alter Turhambeeg cum banderiis de Kwrsolegh; item Omorbeegh cum banderio Koywanow; item Hermen Balaber, Janon cognominatus; item Alybegeh, Samly gubernans; item Hamzabeeg cum banderio de Beze; item Kapuzbeeg, cancellarius imperialis; item Izaak, tenens Zethnice et ceteri eorum similes.»

Mintegy 2000 török hullá fedte a csatateret s körülbelül 4000 lovaszt fogtak el, köztük előkelő vezéreket is. Kilencz zászló, rengeteg más zsákmány, különösen sok selyem és egyéb ruhanemű jutott a győzők kezébe.³

Az elfogottak között volt *Hunyadi* levele szerint az «antiquus basa» is, míg a «novus» elmenekült. Legkisebb a valószínűség, mintha az «antiquus» a basa korára vonatkoznék.⁴ Lehet, hogy a második hadsereg basáját jelzi, a kit akkor csak «novus»-nak nevezett,⁵ de lehet, hogy arra a basára vonatkozik, kit még *Nis* elfoglalása előtt vert meg, *Sinanra*.

¹ U. o. — *Eneas Sylvius* (F. R. Austr. 61. k. 565. l.) szerint a király az elesettek számát 30,000-re teszi, azonban a király levelében — az olasz fordítás szerint — az egész ellenséges sereget becsülte 30,000-re, «vagy nem sokkal kevesebbre». (*Muratori: Scriptorum XVIII. 678. l.*) *Dlugoss* ellenben az első nagy csatához 30,000 ember elését fűzi (776. l.), de ő *Eneas* leveleit használta fel. — A biboros levelében az ellenség száma még egyszer oly nagy, mint a keresztényeké, tehát kb. 20,000 ember.

² Hogy a király levelében a török fővezéren (viceimperadore de' Turchi) kívül volt még 13 előkelő, míg Hunyadinál csak 13-at találunk felsorolva, nem ellemmondás, mert Hunyadi nem is akarta mind felsorolni («et ceteri eorum similes» *Katona XIII. 253.*), mondja *Huber*. — *Eneas Sylvius* is említi (Font. Rer. Austr. 61. k. 565.): «quator milia capta, inter quos ductores tredecim fuere».

³ A biboros levele i. h. és *Eneas Sylvius* (F. R. Austr. 61. k. 281. és 565. l.). Az elfogottak és a zsákmányolt zászlók számában *Dlugoss* is teljesen megegyezik

⁴ Így értelmeezi *Kapetwieser* 70. l.

⁵ Az első megvert sereg vezérének fogságba jutásáról külön szolt

Habár a megvert sereg száma mégegyszer oly nagy volt, mint a győzőké, a győzők közül mégis csak 8—10 ember esett el.¹

A csata idejéről a király és a kardinális levele pontos tájékoztatást nyújt. Ezekből értesülünk, hogy az ütközet november 3-án² délután, vasárnapi napon³ történt. A király leveléből egyúttal következtethetünk a csata színhelyére is. *Ulászló* ugyanis november 9-én a levél keltezésének helyét a következőképen írja körül: «a magyarországi utak, a *Nissának* nevezett vár és a csata helyének közelében,»⁴ — másrészt jelzi, hogy a harcz egy nagy mezőn folyt le, a mit *Hunyadi* november 8-i levele is megerősít. Ezek alapján *Huber* a csatateret a *Nistől* nyugatra elterülő fennsíkon keresi, azon a tájon, hol a *Nisava* a bulgár *Moravába* ömlik.⁵ *Huber* felfogása mellett szól s a csata folyásának érdekes részletét beszéli el *Hunyadlinak* már többször említett 1449-i oklevele. Kegyeletes szavakkal emlékezik meg ebben a nagy hadvezér hű és vitéz familiárisáról, *Bayesli Ongorról*, ki a november 3-i ütközetben lelte halálát. Magát az eseményt e szavakkal írja le: «A mikor *Nissa* városának elfoglalása után egyenes útban *Szófia* felé irányoztuk menetelünket, előrehaladásunkat oldalról igen nagy török sereg feltűnése akadályozta meg s kénytelenek voltunk csaknem *Nissáig*, a *Morava* mellett, elterülő mezőig hátrálni s itt Isten aka-

Hunyadi, a harmadik török sereg vezére pedig, *Turakan*, a török írók szerint elmenekült.

¹ A bíboros és *Eneas Sylvius* levele (F. R. A. 61. k. 281. l.). *Hunyadi* csak ennyit mond: «sine magna offensione nostrorum et lesione» (*Katona* XIII. 252. l.).

² *Murator*: XVIII. 674. l. és F. R. A. i.-h. Ez utóbbi alapján írja *Eneas Sylvius* is (u. o.): «ad diem 3. Novembris.» — *Wavrin* is említi (Száz. i. h.), hogy novemberben a keresztények nagy győzelmet arattak a törökökön.

³ A kardinális levele i. h.

⁴ *Murator*: XVIII. 675. l.: «appresso le Contrade di Ongheria, e appresso la Fortezza, chiamata Nissa, e appresso il luogo della rotta predetta».

⁵ *Huber* 181. l. — *R. Horváth J.* (I. 262.) *Belosinác* vidékén, *Jireček* (Gesch. d. Serb. II. 181.) pedig *Bolván* (*Alexinác* mellett) és *Nis* között keresi a nov. 3-iki csata színterét.

rata szerint másodízben vívtunk nagy ütközetet a Moravánál a kegyetlen törökökkel, az említett Ongor hajítófegyverektől és sebetől elborítva az Úr keresztjének elszánt harczosaként harcz közben, szemünk láttára fejezte be életét s így az említett város mellett aratott győzelmünk folytán épen nem az utolsó dicséretet szerezte.»¹

Nevezetessé teszi még ez ütközetet *Iván* krójai herceg fiának, *Castriotá Györgynek*, a híres *Scanderbégnék* szabadulása is. Kilencz éves korától török rabságban élt s már régóta várta a szabadulás pillanatát, mely most elérkezett. Életrőja, *Barletius*, így beszéli el megmenekülését: A szultán értesülvén a magyarok jöveteléről, Románia basáját és Scanderbéget 20,000 főnyi sereggel a közeledők elé küldötte. A basa gyorsan előrehaladván, nem messze a Morava folyótól tábort ütött. Hunyadi erre 10,000 válogatott lovassal — a királyt a táborban hagyván — megtámadta. A basa először kissé visszavonult, de megtudván a magyar sereg csekélységét, elfogadta a harczot. Scanderbég azonban csapataival visszavonult, mire a basát nagy vereség érte. «A szultán egyik vezére, egy nagytekintélyű férfiú, élve fogságba jutott (v. ö. *Hunyadi* levelében: antiquus basa captus est), a többiek közül 4000-t hasonló sors ért, a basa alig tudott kevesed magával elmenekülni.»² (V. ö. «novus antem evasit.»)

«A csata után — írja *Hunyadi Ujlakinak* — hálát adtunk az Istennek és az ellenségtől szerzett zászlókat és foglyainkat a királynak ajánlottuk.»

Nyomat találjuk e csatának a keleti íróknál is. Az 1486-i névtelen török író is — ki elég pontosan,³ a török írók közül legpontosabban értesült az eseményekről — említ egy csatát, melyet még *Szófia* elfoglalása előtt vívtak a magyarok a törökökkel. «Kászim pasa rumili beglerbég a rumili sereggel és Turkhán bég az akindsikkal az izládi szoroshoz menvén, talál-

¹ *Hurmuzaki*: Documente I. 2., 762. l.

² *Barletius*: De vita Scanderbegi 12. l. A körülmények leírása anynyira azonos a nov. 3-i ütközetével, hogy kétség sem merülhet fel, melyik csatáról szól Barletius. Túlságos jelentőséget tulajdonít Scanderbég visszavonulásának, a mi nála érthető.

³ *Miskolczi* Hadtört. Közl. 1913. 368. és 560. l.

koztak velük (a magyarokkal). Megütköztek a hitetlenekkel, de mivel Turkhán bég nem csatlakozott Kászimhoz, ezt vereség érte és megfutott. A hitetlenek serege pedig üldözőbe vette, Szófiát felégette és elpusztította.»¹

Ha visszagondolunk *Hunyadi* november 8-i levelére, tudjuk, hogy *Turkhán* bég tényleg szerepet játszott a magyar seregnek még előrevonultában végigküzdött harczaiban s ha a két forrás elbeszélését összevetjük, azt kell mondanunk, hogy az a basa, a ki a november 3-án megvert török sereg vezére volt és a kihez *Turkhán* nem csatlakozott — nem is csatlakozhatott, miután mint láttuk, üldözése más irányban történt, mint a milyenben a basa közeledett — az a basa nem lehetett más, mint *Kászim*.² *Kászim* volt tehát a *Hunyaditól* «novus basa»-nak nevezett basa is, ki november 3-án elmenekült.³

Az egyre gyarapodó győzelmek nagyban növelték a keresztény sereg harczias szellemét. «Ha a beköszöntő tél nem gördít akadályt, reméljük az Urban, hogy a sereg még nagy dolgot fog művelni», — reménykedett a biboros e győzelmek után. De nemcsak a sereg hangulata, hanem az anyagi eszközök bősége is szép reményt nyújtottak az elkövetkezendőkre. A lakosok mindenütt szíves-örömet látták a keresztény sereget. A török elnyomatás alatt a lakosok egy része a városokban mohamedáná lett ugyan, de a többség, főképen a falvakban, inkább elhagyta lakóhelyeit s a hegyekbe menekült és ott új községeket alapított, semminthogy megtagadja hitét. A régi községekben már csak a romok jelezték az egykor oly élénk életet, lakói elhagyták, elkerülték azokat.⁴ A hegyi lakók most előjöttek rejtekeikből s örömmel fedezték ajándékaikkal a keresztény sereg szükségleteit. Annyi élelmiszert ajánlottak fel, hogy még a

¹ *Thurnál* 18. l. — *Chalcocondylas* (308. l.) is tud róla, hogy a szultán sereget küldött előre a magyarok szemmeltartására.

² *Barletius* (i. h.) a nov. 3-iki csata vezérét «basa Romaniae»-nek nevezi, a mi megfelel az 1486-iki névtelen «rumili beglerbég»-jének.

³ *Huber* 202. l. — A török író szerint is a basák egyesíteni akarták seregeiket (v. ö. *Hunyadi* levelét). — *Leunclavius* (*Annales sultanorum*, 38. l.) szerint *Kászim* (*Casanes*) elesett. *Szalay* (III. 56.) szerint elfogták.

⁴ *Jireček*: *Gesch. d. Bulg.* 356. l.

hozott készletekhez eddig nem is kellett nyúlniok.¹ Sokan a vitézek közé álltak a török ellen.

Fokozták a jó hangulatot a kedvező idő és a jó hírek is.² Eljutott hozzájuk Albániából *Arnith* vitézi tetteinek híre is, ki egyik véres győzelmet a másik után aratta a törökön. *Byzanc* is megmozdult. *Dragas*, a császár öccse, állítólag *Moreában* sereget szervezett a törökök ellen. Híre járt, hogy a szultán is megindult *Drinápolyból*, de a lelkesedést ez sem lohasztotta le. A sereg apraja-nagyja egyformán csodálatos bátorsággal és elszántsággal nézett a jövőre elé.³ Maga *Hunyadi* a szultán közeledésének hírére megható szavakkal írja: «A mi történni fog, tudva van már Isten előtt, mert Isten kezében vagyunk. Történnék az, amit Isten akar. Egyszer meg kell halnunk, főképen hitünkért.»

Rövid pihenő után november 7—8-án folytatták útjukat *Szófia* felé.⁴ A török helységeket egymásután elpusztították.⁵ November 22-én a török *Sehirköj*nél, *Pirótnál* voltak,⁶ mely minden nagyobb küzdelem nélkül szintén kaput tárt a győzők

¹ Hunyadi levele (*Katona* XIII. 254.) és a király okt. 21-iki tudósítása (F. R. A. 42. k. 10. l.). *Callimachus* (109. l.) a lakosok bizalmát a lengyel vitézekkel való közös eredetre s rokonságra vezeti vissza.

² Hunyadi lev. i. h.

³ *Cesarini* lev. i. h. — Ugyanakkor a biboros azt írja, hogy a szultán már csak három napi útra van tőlük, de ez téves értesülés volt (*Huber*. i. h.). — Az említett *Arnith*nek (*Arinites*) veje volt *Castriota Gy.* (*Jireček*: *Gesch. d. Serb.* II. 183. stb. l.)

⁴ A biboros írja: «*crastina die in nomine Domini movebit se exercitus ad interiores terras Turcorum*», azonban a levél kelte hiányzik, de következtethetünk rá. A csata napját így jelöli meg: «*die dominica, tertia videlicet huius mensis*», a mi a levél írását közvetlenül megelőző vasárnapra utal s így a levél kelte is a nov. 3-t követő héten volt. Hunyadi, úgy látszik, előbb elindult, mert levelét «*ad oppositum castris rupti Bolvan dicti*» keltezte nov. 8-án. Hogy hol volt ez, biztosan nem tudjuk. *Kupelwieser* (72. l.) *Bélapalanka* helyén, *Jireček* (*Gesch. d. Serb.* II. 181.) *Alexinác* mellett keresi.

⁵ *Thuróczy* 40. fej.; *Teleki* X. 361. l.; *Beheim* 44. sor.

⁶ *Thal.-Áld.* 461. l. és *Balássy F.*: A körmőczbányai levéltárnak a Kátay nem-re vonatk. okl. (Száz. 1875. 251. l.)

előtt.¹ Még több kisebb sereget szétverték,² mígnem december elején Szófiába értek. Rövid ellenállás után ez is keresztény kézre került, de csak visszavonuláskor pusztították el, legalább ezt olvassuk az egykorú *Konstantinovic Mihálynak*, az ú. n. «janicsár»-nak jegyzeteiben.³ A város elestének híre nagy örömet keltett a keresztény világban. Az összes egykorú írók említik. Maga a város ugyan ekkor már hajdani dicsőségének csak emléke volt, de régi fényének, nagyságának híre még élt nyugaton.

A bitoros december 4-én még Szófiából keletzte levelét a velencei senatushoz.⁴ Ekkor még nem is gondoltak a visszatérésre. *Cesarini* tudósítása szerint a magyar sereg még a tél folyamán tovább folytatja előnyomulását *Drinápoly* felé.

Át kellett vonulniok az *Etropol-Balkan* és a *Rodopet* (Despoto-Dagh) összekötő hegyvonalon, az *Isker* és a *Marica* vízválasztóján. Három út között választhattak. Az egyik *Ichtimántól* a *Sulu Derbendnek* nevezett *Marica*-völgybe vezetett;⁵ a másik *Ichtimántól* a *Traján-kapun* át *Konstantinápoly* felé halad; a harmadikon pedig Szófiától az *Etropol(Veliki)-Balkan* déli nyulványának mentén egy 870 m magas hegynyergen át a *Slatica* völgyébe lehet jutni, melyből délre a *Topolnica* völgyén át az út *Tatar-Bazardžik*-ba kanyarodik.⁶ Ők ez utóbbit választották.

Előnyomulásuk mindig nehezebb lett. Az egyébként is rossz utak a fagy és hó következtében járhatatlanokká váltak.

¹ *Nesri* (Thurynál 58.) és *Szádüddin* (Vámbérynél 206. l.).

² *Teleki* i. h. és *Cesarini* levele Szófiából *Fraknónál* (*Cesarini* élete 113. l.)

³ Idézve *Hubernál* 197. lap. Ezt fogadja el *Jireček* is (*Gesch. d. Bulg.* 365. l.). *Dlugoss* (775. l.) és *Beheim* (44. vers) szerint menet közben pusztították el.

⁴ *Fraknoi* i. m. 42. l. és *Ljubič*: *Listine* 183. l. a velencei követnek adott utasításában. — Nyugaton az a hír keringett, hogy a király már vissza is tért a hadjáratból, mint *Schlick* czáfolatából kitűnik (*F. R. A.* 61. k. 242. l.). *Eneas Sylvius* vádját, hogy a király nem vett részt a csatákban, megtaláljuk olyan formában *Thuróczy*nál is, hogy a király Szófiában maradt. A lengyel írók ezt rágalomnak tartják.

⁵ Ezt használták 1193-ban is a keresztetek.

⁶ *Kupelwieser* 73. stb. l.

Az idő zordonsága pedig amúgy is nagy megpróbáltatásoknak tette ki a sereget. Nagyon is reászorultak tehát *Julián* biboros buzdításaira, lelkesítésére. S a kardinális fáradhatatlan volt. Példájával, buzdításaival ébren tartotta bennük az Istenbe vetett bizalmat s új életerőt öntött a sok viszontagságtól kimerült, meggyötört harcosok lelkébe.¹

Ilyen körülmények között értek a *Szófia* és *Philippopolis* között fekvő *Zlatica* nevű hegyig és szorosig.² Ekkorra már a szultán is kivonult *Drinápolyból* s 80,000 főnyi seregével³ megszállotta a magaslatokat.⁴ Itt összehívta vezéreit és tanácsot tartott velük.⁵ Elhatározták, hogy csak a szorosok védelmére szoritkoznak s csak a keresztény sereg visszavonulásakor kezdenek támadást.

Tettek-e a magyarok kísérletet már a természeti akadályok által is nehezen megközelíthető védővonal áttörésére? Azt kell felelnünk, hogy igen. *Hunyadi* többször utal az itt szerzett hadiérdemekre, így például 1447-ben a *Kendejiek*ről írja, hogy a *Zlatica* hegynél és szorosnál «saját véröknek is ontásával nagyobb vitézi tetteket követtek el, mintsem hinni lehetett volna.»⁶ Hasonlóképen szól *Themesseli Dees* és *László* itt véghez vitt vitézkedéséről.⁷ Sajnos, íróink előadásából nem

¹ *Fraknoi*: M. orsz. és a Szt. Szék II. 54. l.; *Callimachus* 110. l.

² Hunyadi többször említi okleveleiben: «mons et strictum Zlathica» (*Hurmuzaki* i. m. 743. l., Száz. 1868. 33. l.). *Jireček* (Gesch. d. Bulg. 365.) bizonyára *Ducas* (217. l.) alapján *Zlaticza* városát tartja végső pontnak. — *Bonfini* szerint útjuk először a Trajan-kapuhoz vezetett, csak azután fordultak volna a *Zlaticzához*. Öt követi *Hammer* (I. 453.), *Zinkeisen* (I. 616.), *Szatay* (III. 57.), *Caro* (Gesch. Pol. IV. 334.), *Dimitrijevic* (57.), *Jireček* (Die Heerstrassen, 111.), *Kupelwieser* (74.), *R. Horváth* (I. 262.). Ugyanezt igyekszik *Huber* (189. l.) *Chalcocondylas* szavaiba is belemagyarázni. Legfeljebb egy előreküldött csapat felderítő útjáról lehet szó. *Bonfini* egyébként a *Zlaticzát* folyónak tartja.

³ *Bartletius* 12. l. — *Beheim* (67. sor) az egész török sereg erejét 200,000 főre becsüli.

⁴ Hunyadi okl. 1447-ben (*Hurmuzaki* 743. l.).

⁵ Ebben s a tanácskozás eredményében megegyezik *Chalcocondylas* és *Beheim*, de annak lefolyásáról más-más képet adnak.

⁶ Száz. 1868, 33. l.

⁷ *Hurmuzaki* 743. l.

sokat adhatunk a mondottakhoz, mert vagy nem szólnak az³ itteni harcokról, vagy pedig e küzdelem mozzanatait annyira összekeverik az előtte és utána lefolyt harcok eseményeivel, hogy elbeszéléseikből tiszta, világos képet kihámozni lehetetlen. Kétségtelennek — *Hunyadi* oklevelei alapján — csak annyit mondhatunk, hogy a magyarok tényleg megpróbálták az akadályok áttörését; de igyekezetük hiábavalónak bizonyult. *Ducas* említi, hogy nagy fáradsággal utat akartak vágni a rengetegen át, de a törökök eléjük kerültek s nem engedték tovább őket.¹ Valószínűleg erre vonatkozik a «janicsár» elbeszélése,² hogy a magyarokat, mikor egy völgybe behatoltak,³ a janicsárok feltartóztatták és visszatérésre kényszerítették. Azonban a törökök sem mertek leszállani a hegyről, hogy támadást kezdjenek s ezért a magyarok kísérletet tettek, hogy felhatoljanak a hegyre. Fele útig fel is jutottak, a miben a törökök nem tudták őket megakadályozni,⁴ de tovább nem juthattak. Végre is átlátván fáradozásuk hiábavalóságát, visszavonultak.

Mivel a hideg és a fellépett éhínség is nagyon megtizedelte őket, elhatározták, hogy hazatérnek. Látták, hogy a természet erejével és a török sereggel egyszerre nem mérkőzhetnek. Az utolsó erőfeszítéseket december 12-én tették.⁵ A visszavonulást éjjel kezdték meg,⁶ hogy az ellenség ne zavarhassa meg őket.⁷ Így a törökök csak reggel vették észre, hogy a magyar

¹ *Ducas* 217. l. Önkéntelenül is Beheimre gondolunk (241. sor): Sy scharmuczelten an den perg da halff kain sturm noch kain hantwerk. *Eneas Sylv.* csak ennyit mond (F. R. A. 61. k. 566. l.): «nec angustias Romanie transire liceret, nam Teucro milite custodiebantur.»

² *Hubernál* 191. l.

³ A szláv források is említik, hogy kemény harc árán a török őrséget egy helyen visszavetették (*Dimitrijevic* 57. l.).

⁴ V. ö. *Callimachus* 115. l.

⁵ *Jorga*: *Gesch. d. osm. R.* I. 434. l.

⁶ *Chalcocondylas* 313. l., *Nesri* (*Thurynál* 58. l.).

⁷ Sokan *Callimachus* után a visszavonulást csak cselnek tekintik az ellenség lecsalogatására, pedig az igazi ok az ottmaradás és további küzdelem lehetetlensége volt az élelem hiánya miatt, mint azt a velencezi signoria levele (1444 márcz. 23-án; a *M. T. Akad. tört. biz. oklevélmáso-*

sereg elhagyta állásait. A szultán az előre megállapított terv szerint *Kászim* (talán: *Hassan*) vezérlete alatt sereget küldött utánuk. Az összecsapás a két sereg közt *Melsticánál* történt. A harc egyes részleteiről semmi más bizonyosat nem tudunk, csak annyit, hogy karácsony este folyt le.¹ E harc úgy látszik csak előkészítője volt egy nagyobb ütközetnek, mely nem sokkal utána következett.² A szultán ugyanis még egy, az előbbinél

latai közt), *Andreas Pullacius* (Mon. med. æv. Pol. Hist. XII. 460.), *Euras Sylv.* (F. R. A. 61. k. 566.), *Dlugoss* (777.) és *Bonfini* (478.) bizonyíttják.

¹ *Jorga*: *Gesch. d. osm. R. I.* 435., Hunyadi jan. 6-iki levelére hivatkozva. — *Melstica* Szófia közelében volt (*Jivceek*: *Gesch. d. Serb. II.* 182. l.). — Hogy karácsony estéjén harc folyt, a többi író is említi. Legrészletesebben szól *Beheim* (105—123. sorig.). Szerinte Halál basa indult a magyarok után (Halál=Khalil=Kászim?) s egy víznél érte utol őket. A magyar király messze volt a víztől, mely közte és Halál között volt. Halál (sokszor Halal) átszállította seregét s megkezdődött az ütközet. Mindkét részen sok lovas elesett, míg három órai erős küzdelem után a keresztények áttörték a török sereget. Halál basa elmenekült, de később elfogták. (Utóbb elmondja Halálról azt, a mit a többi író Mahmud Cselebiről.) Olyan nagy hó borította a földet, a milyen még soha sem. Sok menekülő török a hó miatt inkább visszatért. Karácsony este volt. — *Bleyer* e leírást a kunoviczai csatára vonatkoztatja (Száz. 1902, 224. stb. l.), mert ott fogták el a szultán sógorát, a kit *Beheim* Halál-nak tart. Azonban a kunoviczai csatánál, mint látni fogjuk, nem Halál (Kászim) volt a hadvezér s így e csata inkább megfelel a decz. 24-ikinek. Hogy *Beheim* e csatában fogatja el a szultán sógorát, nem sokat bizonyít, mert az események időrendi egymásutánját *Beheim*nél épúgy, mint a többi írónál, hiába keresnök. Ha elolvassuk okleveleink alapján a hadjárat történetét, majd itt, majd ott tűnik fel egy-egy részlet, mely megegyezik *Beheim* leírásának egyik-másik részével, de a melyet *Beheim* sokszor egészen más viszonyokban szerepeltet. *Beheim* elbeszélését tehát, a történeti igazság sérelme nélkül, nem tekinthetjük egy csata leírásának, hanem több csata egyes mozzanataiból összeállított rajznak. *Beheim* beszél a Maricza folyóról, hova el sem értek s nem győz meg bennünket *Bleyer* fejtegetése sem valamilyen következetes tévedésről, mintha *Beheim* ezalatt mindig a Zlaticza folyót értené, mert ez csak kis patak volt.

² Nem bizonyítja a harc nagyságát a többi harczok felett, hogy más írók is feljegyeztek egy harczot karácsony estére, mert a résztvevők elmondhatták s az írók megörökíthették e dátumot, mint érdekes és ritka eseményt. Az időfűződő harc részleteit pedig a zlaticzai, kunoviczai, sőt még a nissai ütközetekből állították össze.

nagyobb sereget küldött a magyarok után. E sereg vezéreit csak török és görög források említik. Az 1486-i névtelen szerint *Turkhán* bég a rumili sereggel és *Balaban* pasa, anatóli bég 4—5 szandzsákkal alkották az üldöző sereget. Ez utóbbi béggel tartott *Khalil* pasa testvére, a szultán rokona, *Mahmud Cselebi* is.¹ *Szádüddin* pedig azt mondja, hogy «a szultán Kászim pasát, Rumili beglerbégjét, Balabán pasát, Tokat helytartóját, Mahmud Cselebit és más híres főnököket» küldte a magyarok után.² *Szádüddin* tehát csak egy üldöző seregről tud s a másik vezérét is itt szerepelteti épúgy, mint *Chalcocondylas*. Ez is csak *Kászimról* és *Turachanról* szól,³ s ő is ugyanolyan tévedésbe esett, mint *Szádüddin*.⁴ a december 24-iki harcra, mint külön ütközetről nem tudnak, pedig *Kászim* csak ennél szerepelt. Nemcsak, hogy az 1486-i névtelen nem sorozza a kunovici csata résztvevői közé, hanem *Nesri* egyenesen az ellenkezőről tanuskodik.⁵ A sereg vezérei tehát *Turkhan* és *Balaban* voltak,⁶ de velük volt többek között a szultán sógora, *Mahmud Cselebi* is.

A magyarok már *Pirótnál* jártak, mikor értesültek, hogy nagy török sereg jár nyomukban.⁷ Mindazonáltal folytatták útjukat egészen a *Kunovicáig*.⁸ Itt érte utól a török sereg a visszavonulókat. Hol volt ez a *Kunovica*? Az 1486-i névtelen szerint a csata a *Nis* nevű víz mellett folyt le⁹ s az újabb történetírók is mind e környéken keresik a harc színhelyét.

¹ *Thurynál* 19. l.

² *Vámbergnél* 206. l.

³ *Chalcocondylas* 313. lap. A szultán »ἐπιτρέπει Χασίμη ἢ Εὐρώπης στρατηγῶ διώκειν τοὺς πολεμικοὺς καὶ τὸν γε Τουραχάνη, ἐκέλευεν ἔπεδθαι ἔχοντα τὸτῆς Θεσσαλίας δὲράτευμα.»

⁴ *Miskolczi* (Hadt. Közl. 1913. 559. l.).

⁵ *Nesri* (*Thurynál* 59. l.) a sereg küldőjének mondja.

⁶ *Miskolczi* i. h. — *Turkhánról* szól e csatával kapcsolatosan a cseh vitéz is (*Hubernál* 200.). — *Huber* (204.), *Kupelwieser* (76. l.) és *Fraknoi* (*Hunyadiak és Jagellók* 34. l.) a kunovici csatában is *Kászim* fővezérségét vitatják.

⁷ A janičsár elbeszélése *Hubernál* 197. l.

⁸ A janičsár *Kunovice*-nek, *Bonfini* *Cumobicum*-nak írja.

⁹ *Thurynál* 19. l.

Huber szerint a *Kunovica* egy hegyoldal a *Nisava* mentén, *Ak-Palankától Suha-Planinán* és *Gulyanska-Planinán* át 4 órányira.¹

A hátvédet a deszpota vezette s rögtön értesítette a már előbbre haladt királyt a törökök támadásáról s kérte, hogy a gyalogságot a kocsik őrzésére hagyván, siessen a csata színhelyére. A király rögtön visszafordult, de mire megérkezett, a csata már elkezdődött.² Úgy látszik a király seregénél volt *Hunyadi* is.

Január eleje volt³ s magas hó fedte a mezőket. A deszpota seregét a túlerő legyőzte ugyan,⁴ de a keresztény sereg egyesült támadásával szemben a török sereg nem tudott helytállni, kemény viaskodás után a török közép futásnak eredt. A harc lefolyásáról megbizható képet nyújt egy, a harcban résztvevő cseh vitéz.⁵ A megfutamodott török sereg egy magaslaton újból szervezkedett a magyarok támadásának felfogására, de ez alatt a keresztény sereg is rendbeszedte magát s mikor

¹ Huber 197. és 276. l. — *Kupelwieser* e távolságot 6 km-re becsüli a *Nisava* mentén. Az említett helyen az út eltér a folyótól s a hegyszorosban halad, majd a hegység végén ismét a folyóhoz tér vissza. E hegy-csoport neve ma *Kunobarki Vrch* s ebben egy falut ma is *Kunobižának* neveznek. — Ugyan e tájon keresi *Jirček* (*Die Heerstrassen* 89. l.), míg *Zinkeisen* (I. 616.) és *Dimitrijevic* (57. sk.) a *Marioza* völgyében, *Lázár* (*A török birod. tört.* 133. l.) Szófiától délre, a mai *Janovicza* közelében. *Hammer* (I. 454.) és *Szalay* (III. 58.) egynek veszik a *Callimachustól* említett jalováci mezőkkel s a hadjárat végpontjának tartják.

² A janicsár i. h. és a cseh vitéz *Hubernál* 199. l. Ezzel eldől a kérdés, a király ott volt-e a harcznál? Ezt nem dönti meg *Eneas Sylvius* ellenkező állítása sem (*F. R. A.* 61. k. 518. és 565. l.), mert ő elfogult a királlyal szemben.

³ Jan. 2-ika (*Jorga*: *Gesch. d. osm. R. I.* 435. l., *Hunyadi jan.* 6-iki levelére hivatkozva). — A cseh vitéz írja, hogy holdtölte volt, miből *Kupelwieser* jan. 5-re következtetett. *Długoss* az utolsó csata idejének decz. 24-ikét tartotta, őt követte *Katona* (XIII. 271.), *Szalay* (III. 58.) és *Szentkláray* (*Temes vm. tört.* 296. l.).

⁴ Az 1486-iki névtelen írja, hogy a törökök először megszalasztották a keresztény sereget (*Thurynál* 19. l.). — Ugyanezt mondja *Jorga* (*Gesch. d. osm. R. I.* 435.) a jan. 6-iki okl. alapján.

⁵ *Huber* 199. l.

ismét megharsantak a kürtök és felújult a küzdelem, a törökök tovább menekültek. Menekülésüket megnehezítette a vidéket beborító tölgyfacszerűség. Hogy ebben könnyebben futhassanak, fegyvereiket is elhajították.¹ Már beállott az esti szürkület, mikor az üldözés megkezdődött.² Ez azonban nem akadályozta a magyarokat, mert a telehold megvilágította a vidéket s megkönnyítette az üldözők dolgát. Inkább az elkeseredés, mint a lelkesedés vezette már őket. Nem ismertek kiméletet, a kit elértek, kegyetlenül felkoncizolták. Egész éjjelig tartott a nagy hajsza,³ csak ekkor bírta visszatérésre a trombita szó az üldözőket.

Érdekes epizódot beszél még el a cseh vitéz az üldözésből. A király csapatában vett részt az ütközetben. «Vagdálva üztük őket — írja — egy folyóig, melynek mélysége a lovak szügyéig ért.⁴ A folyóhoz érvén megállanak s mintegy 5000-en megakarták akadályozni átkelésünket. Tétovázás nélkül reájuk rohantunk s azok tovább menekültek előlünk. Már sötétedett, mi pedig tovább vertük, üztük őket. Egy réten nyargalunk előre s azok eltűntek szemünk elől. Ekkor nagy őrtüzet pillantunk meg s félelem fog el bennünket. Abban a reményben, hogy ennél a seregnél van a császár, feléjük vágatunk. Ekkor Isten félelemmel töltötte el seregüket s hanyathomlok futásnak eredtek és menekültek előlünk, mert kiabáltak, vertük a dobot és fűjtük a trombitákat. Sátraikba hatoltunk s azok mindent otthagytak, sátraikat, meg az élelmiszereket. Mi nem vehettünk el semmit sem, csak nagyon keveset tudtunk siettünkben magunkkal vinni, mert nem voltunk többen 1500 lovasnál. Ekkor a király néhányat lovaggá ütött.»

¹ *Boufini* leírása sokban megegyezik ezzel, hivatkozik is pontos értesültségére. Gyalogosokat és nehéz lovasságot is szerepeltet.

² Ezt *Thuróczy* (40. feje.) és *Callimachos* (114. l.) is megerősíti. Ez utóbbinál szintén sok hasonló vonást találunk.

³ *Thuróczy* i. h.

⁴ Ez a *Kupelwiesertől* (76. l.) említett Crvenareka, melynek víz-állása nagyon változó s a közelben nincs is más folyó, mely a cseh vitéz adatának megfelelne. A Nisava itt nagyon mély, távolabb a Mokra-patak partja annyira meredek, hogy csak hídon lehet átmenni rajta.

Éjjel táján tértek csak vissza a szekerekhez, melyeket a király a gyalogság őrizetére bízott. Az éhség pusztításának szomorú képe tárult szemek elé. Egyik kocsi itt, a másik ott, szétszórva, rendetlenül; a katonák pedig jórészt éhenhaltak.¹

Így olvadt a győzelmi mámor szomorúságba. Pedig a győzelem fényes volt. Több ezer török holtteste s az óriási zsákmány bizonyította.² Az elesettek között sok előkelő is volt. *Konstantinović Mihály* (a janicsár) említi, hogy a kunovicei lejtőn *Tamanice* városban arrajártakor még mindig látható volt egy előkelő török siremléke, ki abban a csatában esett el.³ A cseh vitéz *Turkhánt* is az elesettek közé sorozza,⁴ de az 1486-i névtelen és *Chalcocondylas*⁵ az ellenkezőről tanuskodnak.

Ebben a csatában fogták el a szultán sógorát, *Mahmud Cselebit* is,⁶ ki később bőséges váltságdíj árán kapta csak vissza szabadságát. A deszpota megakartá vakítani bosszúból fiaíért, de a király s a magyar urak nem engedték.⁷

¹ A cseh vitéz i. h.

² *Thuróczy* i. h.

³ *Hubernál* 197. l. A janicsár ezt a szultán rokonának tartotta. Ezt elfogadja *Jireček* (Gesch. d. Bulg. 369. l.) is, de ez nem zárja ki, hogy a szultán sógora is — máshol ugyan — fogságba került. *Tamanice* városa azonos a mai Tamjanica nevű faluval, a szoros keleti bejáratánál a Nisava mentén (*Jireček* i. m. 365. l.).

⁴ *Huber* 200. l.

⁵ A névtelen *Thurynál* 19. és *Chalcocondylas* 315. sk. l.

⁶ *Thuróczy*, *Bonfini*, az 1486-iki névtl., *Nesri*, *Szádlüddin*, *Chalcocondylas* és a cseh vitéz (*Huber* 119. l.). *Campisio* úgy tudta, hogy «filius magni Teucris» (F. R. A. 61. k. 307. l.) került fogságba. A janicsár is említi e harcznál több előkelő török elfogatását (*Hubernál* 197. l.). *Beheim* az elfogottat Halál-nek nevezi, de Khalil nem lehetett, hanem csak «ὁ τοῦ χαλλέω ἀδελεφός» (*Chalcocondylas* i. h.), a mit a török írók is megerősítenek. Ők az elfogottat Mahmud Cselebinek nevezik s *Bonfini* is felemlíti ezt (Celepin) a *Callimachustól* átvett *Carambus* mellett. — A lengyel írók, mint már *Bonfini* megjegyzi, elfogatását az odamenet vívott harcokhoz fűzik, de *Bonfini* a maga jólértesültségére hivatkozva megczáfolja állításukat, sőt itt elvállik forrásától, *Callimachustól* is, kit egyébként szorosan követett.

⁷ *Beheim* 130—150. sor. — *Callimachus* (114. l.) szerint leszúrták lovát s így nem tudott elmenekülni; *Bonfini* (477. l.) szerint pedig egy hóval fedett tóba esett s itt fogták el.

A sereg további útjáról is érdekes feljegyzéseket találunk a cseh vitéz naplójában. «Mielőtt Szerbiába értünk, nagy éhínség lepett meg bennünket; akkora, hogy egy ember csak egy aranyért lakhatott jól lepénnyel. S mikor további útunk folyamán Szerbiába értünk, már ötven kocsink sem volt, mert a többit már felegették. A lovakat ugyanis közrefogták és a vitézek közül már többen mentek gyalog, mint lovon. Mikor azután Szerbiába értünk, más útra jutottunk, hol búzából süttünk, mustot és bort is találtunk.»¹ A török csapatok, melyek néhány napig még követték a sereget s hol jobbról, hol balról csipkedték, támadták a visszavonulókat, lassankint elmaradoztak.²

Útközben többször pihenőt is tartottak. A janicsár említi egy ilyen helyet, egy fennsikot, melyet ő *Dobrogicznak* nevez.³ Szerinte itt akarta tölteni a király a telet s tavasszal folytatni a hadjáratot. Ha ezt nem is fogadjuk el, annyi bizonyos, hogy *Brankovics* szívesen látta volna, ha a keresztény sereg Szerbiában maradt volna. Nagy összeget ajánlott fel, hogy maradásra bírja a királyt,⁴ de mivel a bajok szaporodtak, az ottmaradás mindig több áldozattal járt volna, a király megmaradt eredeti szándéka mellett.⁵

A magyar sereg gyorsan haladt át Szerbián. Január 6-án *Prokopiében* (a török Koprianban),⁶ január 13-án *Krusevác*

¹ *Huber* 199. l. — A kocsik elégetéséről *Dlugoss* 778., *Callimachus* 117. sk. és *Bonfini* 479. l. is szól.

² *Dlugoss* 777. l. Csak ilyen apróbb összecsapások lehettek azok is, miket *Bonfini* oly bőven s kiszinezetten még leír.

³ I. h. *Huber* ezt a mai *Dobričnak* gondolja a Morava balpartján, Nistől nyugatra.

⁴ A cseh vitéz szerint 40,000 aranyat ajánlott fel, ha a király még négy hétig Szerbiában maradt volna (v. ö. *Dlugoss* 778. l.).

⁵ Hogy mi volt *Brankovics* célja, nyilvánvaló. Félt, hogy ha a magyar sereg elhagyja Szerbiát, a védelem nélkül maradt ország a török bosszújának lett volna kitéve s épen ezért nagyon valószínű, hogy mihelyt látta, hogy marasztalása hiábavaló, érintkezésbe lépett a szultánnal reá nézve kedvező béke kieszközlésére. Részletesen foglalkozik e kérdéssel *Vaszary* (A várnai csata, 22. stb. l.) és *Huber* (205. stb. l.), kik azonban kétségbevonják *Brankovics* árulását.

⁶ *Joryu* (Gesch. d. osm. R. I. 435.) Hunyadi jan. 6-iki levele alapján. Talán erre vonatkozik a janicsár helyjelölése is.

közeliében,¹ egy hétre rá *Jagodinánál* voltak,² január 25-én pedig már *Nándorfejérvárott* találjuk őket.³ Itt rövid pihenőt tartottak,⁴ s azután folytatták útjukat *Buda* felé. Az ünnepestes bevonulás ide február 2-án⁵ valóságos triumphushoz hasonlított.⁶ A papság és a nép a városon kívül fogadták a győzelmes királyi sereget s örömjaj között kísérték a várba. A király pedig — atyja példáját követve — leszállt lováról, levetette saruját s így ment a Szent Szűz budai egyházába, hogy halát adjon a seregek Urának a győzelmekért. A zászmányolt zászlókat s a hadjárat legkiválóbb résztvevőinek, köztük *Julián* biborosnak címereit, érdemeik elismerésül s a diadalok marandó emlékeül a templom falára függesztették,⁷ mint a király atyja is tette volt a *krakói székesegyházban*.⁸

A győzelmes hadjárat híre csakhamar beszárnyalta Európát. Rómában külön hálaadó istentiszteletet tartottak.⁹ A pápa a szentelt hadvezéri főveget és kardot küldötte meg az ifjú királynak, mint a keresztény hit védnökének és a római Egyház oltalmazójának.¹⁰ A pápa követén kívül ott látjuk *Ulászló*

¹ *Dl.* 29,476 «prope oppidum Krusewaz partium Rascie».

² *Dl.* 27,658. — *Ráth* (Magy. kir. hadj. 180. l.) és előtte *Cornides* a helyet *Nicodin*-nak olvasták, de ilyen várost nem ismerünk. Olvasása valószínűen: «prope oppidum Nacodin» (*Jacodin*).

³ Ekkor kelt *Dl.* 13,757; 30,808; 29,252.

⁴ *Dlugoss* és *Bonfini*. Jan. 26-án kelt *Dl.* 29,477.

⁵ *Fraknoi*: *Cesarini* élete 39. l.; *Ivanich*, *Schwandt*-nál II. 16. l.

⁶ *Eneas Sylv.* (F. R. A. 61. k. 565. l.) — Hogy *Ulászló* megsebesült volna, téves. A cseh vitéz nem említi, *Dlugoss* szerint pedig (778. l.) «sanus et incolumis de expeditione praefata discessit». Ugyanezt állítja 1445 máj. 16-án *Andreas Pallacius* (*Mon. med. av. Pol.* XII. 460.). A *Marnavich*-féle oklevelek ellenkező állításáról s hitelességéről lásd *Karácsonyi J.* értekezését Száz. 1909., 368. stb. l. — *Szalay* III. 59. és *R. Horváth J. I.* 364. l. szerint *Hunyadi Nándorfejérvárott* maradt.

⁷ Az 1453-iki privil. (*Katona* XIII. 253. l.), *Dlugoss* (i. h.), *Callimachus* (118. l.), *Bonfini* (i. h.). Az idézett oklevelekből.

⁸ *Caro*: *Gesch. Pol.* IV. 334. l.

⁹ *Fraknoi*: *M.-orsz. és a Szt. Szék.* II. 54. l. A biboros már Szerbiából küldött értesítést a pápának a hadjárat eredményéről s levele jan. 10-én már Rómában volt.

¹⁰ *Fraknoi* i. m. 55. l.

udvarában a görög császár, a francia, angol, spanyol és aragoniai királyok, a hős burgundi herceg, Velence, Milano, Genua, Florenz követeit, hogy tolmácsolják küldöik üdvözlését.¹

Mindezek ellenére nem hiányzik olyan történetíró sem, ki az egész hadjáratot eredménytelennek, minden győzelme, fényes diadala mellett is céltalannak, majd hogy nem károsnak mondja.² Az igaz, hogy egy-két vár kivételével maradandó foglalásról nem beszélhetünk; megengedhetjük, hogy a Balkán keresztény lakóinak helyzete sok tekintetben még rosszabb lett, mert a török rettenetes bosszújának áldozataivá lettek. Ezek ellenére sem mondhatjuk a hadjáratot eredménytelennek. Világos bizonyítékai ennek a szultántól felajánlott előnyös békefeltételek. Ha nem is adunk hitelt *Andreas Palladius* állításának, hogy e hadjárat folyamán 80,000 török esett el,³ mégis bizonyos, hogy a török hatalmát jelentékenyen meggyengítette. A messze pogány Kelet is megrendült a törököt a Balkánon ért súlyos csapások alatt.

Az akkori chaloni püspök, *Germain János* beszéli, hogy egy hitelt érdemlő embertől, a ki ez időtájt Jeruzsálemben tartózkodott, azt hallotta, hogy Egyiptom és Szíria szultánját oly félelemmel töltötte el *Jehan de Blanc* (Hunyadi János)⁴ diadalainak hirtelensége, hogy meghagyta hajórajja parancsnokainak, hogy *Hunyadi* előnyomulása esetén Szíriát saját sorsára hagyva Egyiptom és Kairo védelmére siessenek.⁵

Mikor pedig a pogány Kelet *Hunyadi* karjától remegett, Nyugat a szabadulás örömének zajától viszhangozott. A fenyegetett német tartományok felszabadultak a rettegés alól s a hosszan elnyúló itáliai partvidékek, melyek már török inváziótól tartottak, ismét biztonságban érezték magukat.⁶ Újra feleledt a remény

¹ *Dlugoss* 780., *Fraknoi*: *Cesarini* élete 43. l.

² *Kupelwieser* 78. l.

³ *Mon. med. æv. Pol. Hist.* XII. 460. l. — *Barletius* (12. l.) az egész török sereg számát hallotta 80,000-nek.

⁴ Utoljára foglalkozott a J. de Blanc névvel *Oswald A.* (Száz. 1915, 676. l.)

⁵ *Kropf*: I. de Wavrin krón. (Száz. 1894, 679. l.)

⁶ A milánói herceg gratuláló levele *Dlugoss*-nál 782. l.

a törökök teljes kiszorítására Európából;¹ e hadjárat méltó alapot nyújtott a bizakodásra.

A győzelmes harcok fő hősenek nevét szárnyaira vette a hír, félelmet — örömet, rettegést — lelkesedést keltve. A mikor az egész keresztény világ áldólag emlegette nevét, a török anyák — mint akkor beszélték — az ő nevével csitítgatták síró gyermekeiket.² A magyar nemzet tekintete ekkor már szerep-tel, elismeréssel csüngött vezérének, reményét, nagy jövőjének kialakulását az ő személyéhez fűzte.

SZÉKELY OTTOKÁR.

¹ *Theiner*: Vet. Mon. Slav. Merid. I., 382. l.

² *Eneas Sylvius*: Asia et Europæ descriptio (Coloniæ, 1531.) 315. l.